

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та психології дошкільної освіти**

**Виховання в дітей старшого дошкільного віку
звукової культури мовлення засобами дидактичних
ігор та вправ**

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 617
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Думанська Анна Петрівна

**Керівник: доктор педагогічних наук,
професор Олійник М.І.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри №4
від 3 листопада 2021 р.
зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

АНОТАЦІЯ

Думанська А.П. «Виховання в дітей старшого дошкільного віку звукової культури мовлення засобами дидактичних ігор та вправ» - Магістерська робота.

У Законі України «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні наголошується на необхідності повноцінного розвитку дитини, формуванні в дошкільному дитинстві особистісно-значущих умінь і здатностей та набутті освітніх компетенцій. Підкреслено, що заклад дошкільної освіти є відповідальним за процес соціального розвитку особистості та визначено набір елементарних знань, практичних умінь і навичок, які гарантують соціалізацію дитини, здатність орієнтуватися у суспільстві, адекватно реагувати на явища, події, людей тощо. Неодмінною умовою успішної соціалізації є розвинуте мовлення. Тому роботі з формування культури мовлення, зокрема, звукової культури, необхідно приділяти значну увагу. Звукова культура мовлення дітей дошкільного віку передбачає володіння культурою звуковимови, що включає в себе фонематичну і орфоепічну правильність мовлення, його виразність, чітку дикцію, фонематичний слух, а також уміння користуватися засобами виразності мовлення.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор та вправ.

Відповідно до мети сформовані наступні **завдання дослідження:** проаналізувати теоретичні і методичні засади проблеми виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; з'ясувати особливості розвитку звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; визначити критерії, показники і провести діагностику рівнів сформованості звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; апробувати комплекс дидактичних ігор та вправ, спрямованих на виховання звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – зміст, методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор та вправ.

Для досягнення мети, вирішення завдань дослідження використано комплекс методів: аналіз і синтез, узагальнення психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури з проблем формування звукової культури мовлення при формуванні звукової культури мовлення дошкільників; цілеспрямовані спостереження за проявами звукової культури мовлення дошкільників, бесіда, інтерв'ю, аналіз навчально-виховних планів, програм з виявлення стану формування звукової культури мовлення у практиці закладів дошкільної освіти.

У висновках підведені підсумки проведеного дослідження, викладено його наукові результати.

Ключові слова: звукова культура мовлення, дидактичні ігри та вправи, діти дошкільного віку.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	10
1.1. Аналіз поняття «звукова культура мовлення» у науковій теорії та практиці.....	10
1.2. ... Особливості виховання звукової культури мовлення у старшому дошкільному віці.....	18
1.3. Сутність, структура і класифікації дидактичних ігор, їх вплив на виховання звукової культури мовлення.....	23
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО–ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	35
2.1. Стан сформованості правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.....	35
2.2. Експериментальна програма виховання звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку.....	41
2.3. Аналіз результатів ефективності запропонованої програми.....	51
Висновки до другого розділу.....	53
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. У Законі України «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні наголошується на необхідності повноцінного розвитку дитини, формуванні в дошкільному дитинстві особистісно-значущих умінь і здатностей та набутті освітніх компетенцій. Підкреслено, що заклад дошкільної освіти є відповідальним за процес соціального розвитку особистості та визначено набір елементарних знань, практичних умінь і навичок, які гарантують соціалізацію дитини, здатність орієнтуватися у суспільстві, адекватно реагувати на явища, події, людей тощо. Неодмінною умовою успішної соціалізації є розвинуте мовлення. Тому роботі з формування культури мовлення, зокрема, звукової культури, необхідно приділяти значну увагу. Звукова культура мовлення дітей дошкільного віку передбачає володіння культурою звуковимови, що включає в себе фонематичну і орфоепічну правильність мовлення, його виразність, чітку дикцію, фонематичний слух, а також уміння користуватися засобами виразності мовлення. Актуальність проблеми обумовлена також завданнями Базового компоненту дошкільної освіти в Україні, спрямованого на модернізацію дошкільної освіти, вдосконалення форм, методів, засобів і методики навчання дітей рідної мови, зокрема формування звукової культури мовлення.

Проблема звукової культури мовлення досліджувалася лінгвістами (О. Ахманова, Н. Бабич, Б. Головін та ін.); психологами у межах психології емоцій, де виразні засоби мовлення вивчаються поряд з іншими засобами зовнішнього прояву емоцій (В. Артемов, К. Ізард, А. Ковальов, С. Рубінштейн, О. Чебикін, П. Якобсон та ін.); у лінгводидактиці та педагогіці (О. Аматыєва, Н. Бабич, О. Беляк, А. Богуш, Н. Гавриш, Г. Дідук, Л. Кулибчук, М. Львов, Т. Маркотенко, І. Мисан, М. Пентилюк, І. Попова, Л. Прокопенко, О. Соцька, І. Татаріна, І. Фоміна, С. Хаджирадєва та ін.).

Органзація навчально-виховного процесу в сучасних умовах вимагає від педагога вдосконалення практичної діяльності шляхом визначення сучасного

змісту, форм і методів організації пізнавальної діяльності дітей. Одним з напрямків методичного оновлення дошкільної освіти є конструювання і проведення інтегрованих занять на основі об'єднання навчального матеріалу з кількох сфер життєдіяльності дітей навколо однієї теми або поняття.

Потреба в проведенні інтегрованих занять пояснюється цілою низкою причин:

- оточуючий світ пізнається дітьми в його різноманітності і єдності, а найчастіше розділи дошкільної програми не дають уявлення про цілісне явище, дроблячи його на різноманітні фрагменти;
- інтегровані заняття розвивають потенціал самих вихованців, спонукають до активного пізнання навколишньої дійсності, розвитку мислення, комунікативних здібностей;
- форма проведення інтегрованих занять нестандартна, цікава, знімається стомлюваність, перенапруження вихованців за рахунок переключення на різноманітні види діяльності, підвищується пізнавальний інтерес;
- за рахунок посилення між предметних зв'язків звільняється час, який можна використовувати для ігрової діяльності вихованців, а також додаткових занять практичної спрямованості.

Таким чином, здійснення інтеграції виступає основним принципом побудови змісту і призводить до такого важливого пізнавального результату, як формування у дошкільника цілісної природничо-наукової картини світу.

Водночас у практиці закладу дошкільної освіти наявні суперечності:

- між необхідністю розробки методичного забезпечення з виховання звукової культури мовлення у дошкільному віці, які враховують всі її компоненти, і відсутністю таких у практиці закладу дошкільної освіти;
- між вимогами суспільства до розвитку звукової культури мовлення дошкільників і невідповідністю рівня розвитку звукової культури мовлення дітей цим вимогам.

Актуальність і недостатня розробленість проблеми виховання звукової культури мовлення у дітей дошкільного віку та наявні суперечності зумовили

вибір теми магістерського дослідження *«Виховання в дітей старшого дошкільного віку звукової культури мовлення засобами дидактичних ігор та вправ»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Магістерське дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Тенденції розвитку сучасної дошкільної освіти: імплементація Європейського досвіду у вітчизняну педагогічну практику» (номер державної реєстрації 0116U006150).

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Протокол № 1 від 24 вересня 2020 року).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор та вправ.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати теоретичні і методичні засади проблеми виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку;
- 2) з'ясувати особливості розвитку звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку;
- 3) визначити критерії, показники і провести діагностику рівнів сформованості звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку;
- 4) апробувати комплекс дидактичних ігор та вправ, спрямованих на виховання звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: ефективність виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку буде забезпечена якщо:

- методи і прийоми виховання передбачають роботу за двома основними напрямками: розвиток сприймання мови і розвиток мовно-рухового апарату;

- завдання виховання звукової культури мовлення у дошкільників поступово ускладнюються;

- проведення роботи з розвитку інтонаційної виразності мовлення та дикції, як складових звукової культури мовлення.

Об'єкт дослідження – процес виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – зміст, методи і прийоми виховання звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор та вправ.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз і синтез, узагальнення психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури з проблем формування звукової культури мовлення при формуванні звукової культури мовлення дошкільників;

емпіричні: цілеспрямовані спостереження за проявами звукової культури мовлення дошкільників, бесіда, інтерв'ю, аналіз навчально-виховних планів, програм з виявлення стану формування звукової культури мовлення у практиці закладів дошкільної освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що: уточнено сутність понять «звукова культура мовлення» дитини дошкільного віку; проаналізовано особливості розвитку звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку; обґрунтовано методи і прийоми виховання звукової культури мовлення засобами дидактичних ігор та вправ; визначено критерії, показники та дана якісна характеристика рівнів сформованості звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Практичне значення дослідження: апробовано методи і прийоми виховання звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку; проведено діагностику та аналіз рівня сформованості в дітей старшого дошкільного віку звукової культури мовлення, що дало змогу виявити проблеми в організації процесу її формування; запропоновано ігри та вправи з дітьми, які можуть бути використані студентами-практикантами та вихователями при організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Екпериментальна база дослідження: дослідження проводилося у Дошкільному навчальному закладі № 4 комбінованого типу м. Чернівці.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Аналіз поняття «звукова культура мовлення» у науковій теорії та практиці

Проблема вивчення звукової сторони мовлення виступає предметом дослідження лінгвістів, психолінгвістів, лінгводидактів. Основним засобом комунікації людей є саме звукове мовлення. Тому дослідження звукової системи рідної мови допоможе усвідомити низку фонетичних явищ. Звуки мови мають певне значення – це перше і основне, що характеризує мовлення.

Чинником культури правильного мовленнєвого спілкування є оволодіння звуками рідної мови. У сучасній літературі розглядаються кілька аспектів звукової сторони мови – фізичний, фізіологічний, лінгвістичний:

1) фізичний (акустичний) аспект, при якому звук розглядається як коливальні рухи повітряного середовища, викликані органами мовлення;

2) фізіологічний (артикуляційний) аспект, при якому звук виступає як продукт роботи органів мовлення людини (апарату артикуляції);

3) лінгвістичний (функціональний) аспект, де звук розглядається як один з можливих варіантів реалізації фонемі в процесі функціонування, що виконує смислорозрізнявальну будівельну функцію [15, с. 9].

У будь-якій мові існує певна кількість звуків, які створюють звуковий образ слів. Сам звук поза мовою не має ніякого значення, він набуває його лише в структурі слова, допомагаючи відрізнити одне слово від іншого (ком, мом, ном). Такий звук називається фонема. Всі звуки мови розрізняються на основі артикуляторних і акустичних (різниця в звучанні) ознак (М. Фомічова).

Результатом складної м'язової роботи різних частин мовного апарату виступають звуки мови. В їх утворенні беруть участь три відділи: дихальний – легені, бронхи, діафрагма, трахея, гортань; голосоутворювальний – гортань з голосовими зв'язками і м'язами; звукоутворювальний – порожнина рота і носа.

Таким чином, процеси дихання, звукоутворення та артикуляції регулюються діяльністю центральної нервової системи. В утворенні звуків бере участь мовний апарат загалом (язик, губи, зуби, піднебіння, надгортанник, порожнина носа, глотка, трахея гортань, бронхи, легені, діафрагма).

Кожен звук окремо характеризується тільки йому притаманною комбінацією розпізнавальних ознак, як артикуляційних, так і акустичних. Знання цих ознак необхідно для правильної організації роботи по формуванню та виправленню звуковимови. Різне звучання голосних і приголосних звуків визначається в основному тим, що порожнина рота може змінювати свою форму і об'єм завдяки наявності рухомих органів апарату артикуляції (губ, нижньої щелепи, язика, м'якого піднебіння), а також роботою гортані [48, с. 49].

Поняття «звукова культура мовлення» здебільшого використовується в професійному обігу дошкільної лінгводидактики. Як визначають учені (О. Лещенко, О. Максаков, О. Соловйова, Є. Сухенко, М. Фомічова), *звукова культура мовлення* – це фонетично правильна і чиста вимова звуків і слів рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз, що відповідає нормам літературної вимови з правильними наголосами, інтонаціями, паузами і відповідним темпом; чітка дикція; розвинутий фонематичний слух, правильне мовне дихання, вміння контролювати силу голосу [13, с. 129].

Дослідники мовленнєвого розвитку дітей М. Алексєєва і В. Яшина під звуковою культурою мовлення дітей дошкільного віку розуміють «володіння культурою звуковимови, яка включає в себе фонематичну і орфоепічну правильність мови, її виразність, чітку дикцію, а також уміння користуватися мовним слухом» [2, с. 51].

Провідні фахівці в галузі мовленнєвого розвитку дітей О. Ушакова та О. Струніна вказують, що звукова культура мовлення охоплює всі сторони звукового оформлення слів і усної мови в цілому: правильну вимову звуків, слів, гучність і швидкість мовного висловлювання ритм, паузи, тембр, логічний наголос.

Нормальне функціонування у дошкільника мовнорухового і слухового апаратів, наявність повноцінного навколишнього мовного середовища – невід’ємні умови своєчасного і правильного розвитку звукової культури мовлення» [62, с. 92].

Психолог і лінгвіст Ф. Шохін вважає, що звукова культура мовлення дітей дошкільного віку включає розвиток «чіткої артикуляції звуків рідної мови, правильної їх вимови, ясної і чистої вимови слів і фраз, правильного мовного дихання, а також вміння використовувати достатню гучність голосу, нормальний темп мовлення і різні інтонаційні засоби звукової культури (мелодіку, логічні паузи, наголос, темп, ритм і тембр)». Добре розвинений мовний слух і мовне дихання сприяють формуванню і розвитку звукової культури мовлення [48, с. 50].

А. Бородич у поняття «звукова культура мови» включає: звуковимову, дикцію, елементи звукової виразності мовлення (інтонацію, темп), а також елементи культури мовного спілкування [14, с. 10]. Виховання звукової культури мовлення – є важливим завданням розвитку мовлення в дошкільному віці, так як саме в цьому віці діти активно засвоюють розмовну мову, відбувається становлення і розвиток всіх сторін мови: граматичної, лексичної, фонетичної [61, с. 5].

Виховання звукової культури (за М. Алексєєвою) включає:

- формування правильної звуковимови, для чого необхідні розвиток мовного слуху, мовного дихання, моторики артикуляційного апарату;
- виховання орфоепічно правильного мовлення – вміння говорити згідно з нормами літературної вимови.
- формування виразності мовлення – володіння засобами мовної виразності передбачає вміння користуватися висотою і силою голосу, темпом і ритмом мови, паузами, різноманітними інтонаціями;
- вироблення дикції – виразної вимови кожного звуку і слова окремо, а також фрази в цілому;

– виховання культури мовного спілкування як частини етикету [2, с. 245].

О. Соловйова, Є. Тихеева виділяють два розділи в звуковій культурі мовлення:

а) розвиток мовленнєвого апарату (артикуляції, мовного дихання) і на цій основі формування вимови звуків, слів, чіткої артикуляції;

б) розвиток сприйняття мови (слухової уваги, мовного слуху, компонентами якого є фонетичний, звуковисотний, ритмічний слух).

О. Колесниковою виділено такі структурні компоненти звукової культури мовлення:

1) розвиток правильної звуковимови і слововимови, для чого необхідні розвиток мовного слуху, мовного дихання, моторики артикуляційного апарату;

2) розвиток виразності мовлення – володіння засобами мовної виразності передбачає вміння користуватися висотою і силою голосу, темпом, ритмом мови, паузами, різноманітними інтонаціями;

3) розвиток сприйняття мови – слухової уваги, мовного слуху [31, с. 34].

Дамо коротку характеристику кожному з вище названих компонентів.

Правильна звуковимова і слововимова. Орфоепічна правильність мовлення – вміння говорити згідно з нормами літературної вимови. Це головна комунікативна якість мовлення, яка забезпечує розуміння мови оточуючими. Орфоепічна правильність включає такі характеристики як: чітка вимова звуків, слів і фраз (дикція), правильна постановка наголосів, дикція або бездоганна вимова кожного звуку [16, с. 90].

Поняття «дикція» включає основні показники: правильність артикуляції, виразність мовлення. Чітка дикція характеризується ясною, чіткою вимовою кожного окремого звуку, а також цілих слів і фраз [63, с. 14]. Від дикції залежить смислове сприйняття усного висловлювання. Вона має і естетичну цінність, так як є одним з найбільш яскравих показників культури звукової мови.

Виразність мовлення. Виразністю мовлення називаються такі особливості його структури, які утримують увагу і інтерес слухача. Виразне

мовлення має такі особливості як інтонація, логічний наголос, паузи, темп, тон, висота і сила голосу [23, с. 148]. Виразність мовлення ґрунтується на усвідомленій передачі думки і ставленням до неї мовця. Інтонація підсилює значення слів і висловлює іноді більше, ніж самі слова. Її роль у мовленні величезна. За допомогою інтонації передається інформація про настрій мовця, його емоційний і фізичний стані, про ставлення автора до предмета промови і до слухача. Для виконання цих функцій використовуються різні компоненти інтонації такі як мелодика, ритм, сила, темп, наголос, тембр.

Інтонація – це комплексний засіб мовлення. Вона реалізується в усному мовленні і служить для розбиття речень пропозиції і мовного потоку на мислові відрізки; вираження зв'язку між словами в реченні; виділення найбільш важливих мовних одиниць; вираження мети висловлювання (твердження, вигук, спонукання, питання).

У мелодиці виражається емоційний стан мовця, вона в багатьох випадках служить засобом образної виразності мовлення. Мелодика – це підвищення і зниження голосу при вимові фрази, вона надає висловлюванню різні відтінки такі як м'якість, співучість, ніжність тощо, і дозволяє уникнути монотонності. Мелодика оформляє голосні звуки усної мови, змінюючись по висоті і силі, вона присутня кожному слові мовлення людини.

Темп мовлення це швидкість висловлювання. Він може бути уповільненим або прискореним в залежності від емоційного забарвлення і змісту висловлювання. При прискореному темпі мовлення знижується його виразність і емоційність. При повільному темпі мовлення втрачає свою виразність [63, с. 8]. Темп здебільшого залежить від складності висловлювання і його змісту [42, с. 87].

Ритм мовлення – це чергування наголошених і ненаголошених складів, різних за тривалістю і силою голосу. Сила голосу – це вимова звуків голосно, нормально або тихо, а також вміння вимовляти звук повнозвучно. Сила голосу – це важливий елемент мелодико-інтонаційного оформлення усної мови [63, с. 8].

Фразовий і логічний наголос – це виділення підвищенням голосу, паузами, більшою довготою і напруженістю вимови окремих слів (логічний наголос) або групи слів (фразовий наголос) залежно від змісту висловлення. Логічний наголос – це виділення слова у фразі шляхом посилення голосу разом зі збільшенням тривалості вимови [63, с. 9] для підкреслення змісту висловлення використовуються паузи міжмовними фразами. Вони ділять мовлення на частини згідно зі змістом граматичними зв'язками між словами.

Тембр мовлення – емоційна забарвленість висловлювання, за допомогою якого виражаються почуття радості, смутку, подиву тощо. Тембр мовлення, його емоційна забарвленість досягаються шляхом зміни сили голосу, висоти тону, при вимові фрази [63, с. 8].

Мовне дихання є джерелом утворення звуків, голосу, воно основа усного мовлення. Правильність мовного дихання створює умови для плавності мови та інтонаційної виразності, а також для підтримки відповідної гучності голосу і чіткого дотримання пауз, забезпечує нормальне звукоутворення. [27, с. 38] для вільного мовлення необхідно володіти правильним мовним диханням [48, с. 39].

Сприйняття мови. Для забезпечення правильності і виразності мовлення і чіткої дикції, необхідний добре розвинений мовний слух. Він забезпечує чітку вимову всіх звуків мовлення, дає можливість говорити помірним темпом, інтонаційно виразно, правильно регулювати гучність вимови слів [27, с. 37]. Розвинений мовний слух допомагає розрізняти підвищення і пониження гучності голосу, уповільнення і прискорення темпу мовлення оточуючих.

Звукова сторона засвоюється дитиною поступово. Процес оволодіння звуковим ладом мови дітьми дошкільного віку вивчений і представлений в роботах А. Бугуєш, Н. Гавриш, О. Гвоздєва, В. Бельтюкова, Д. Ельконіна, О. Радіной, М. Хватцева. Освоєння артикуляції звуків мови – дуже складне завдання, і хоча дитина починає «вправлятися» у вимові звуків вже з півтора-двомісячного віку, для оволодіння звуковимовними навичками їй потрібно три-чотири роки. Багато авторів відзначають нерівномірний, стрибкоподібний

характер мовленнєвого розвитку у дітей. Він може сповільнюватися, зупинятися, а в ряді випадків іноді спостерігається регресія (О. Гвоздєв, Д. Ельконін), що пов'язано особливостями фізіологічного розвитку, а також з особливостями виховання дитини. Існує певна послідовність у розвитку звукової культури мовлення. Так, В. Богородський виділяв 4 періоди:

- підготовчий період, або період рефлексорних криків і гуління, який розпочинається від дня народження і закінчується на другому році життя;
- період спрощеної вимови слів, що триває близько чотирьох місяців;
- період більшого наближення до вимови оточуючих, що триває близько шести місяців;
- період, коли дитина, вже досить опанувала звуками мови, переходить до звичайної мови [14, с. 76].

Н. Швачкін виділив два періоди в розвитку мовлення дітей: період дофонемного мовлення і фонемного.

О. Леонтьєв встановлює чотири етапи в становленні мовлення дітей:

- 1-й – підготовчий – до одного року;
- 2-й – переддошкільний – етап первісного оволодіння мовою — до трьох років;
- 3-й – дошкільний – до 7 років;
- 4-й – шкільний.

Особливості становлення мовлення дітей пов'язують з процесами фізіологічного дозрівання центральної нервової системи і з її пластичністю в цей період. На думку Д. Ельконіна, засвоєння звукової сторони мови, починається з того моменту, коли мова починає служити засобом спілкування.

До кінця першого року життя з'являються перші слова. З другого року – починається диференціація звуків. Спочатку відокремлюються голосні від приголосних. Подальша диференціація йде всередині приголосних: протиставляються глухі – дзвінким, тверді – м'яким тощо. Характерною особливістю становлення звуків у початковому періоді є нестійкість артикуляції

при їх вимові. Навіть в одному слові, сказаному кілька разів поспіль, на місці одного звуку чергується кілька варіантів [42, с. 32].

Більшість звуків формується в правильному вигляді не відразу, а поступово, через проміжні, перехідні звуки (О. Максаков). Наприклад, засвоєння звуку [ц] відбувається через такі проміжні звуки: [т'] - [з'] - [з] - [тс] - [тц] - [ц].

Таким чином, успішне оволодіння дитиною звуковою культурою мовлення вимагає докладання значних зусиль до роботи з розвитку мовленнєвого і слухового аналізаторів. Тому необхідно:

- розвивати фонетичний слух (здатність розрізняти і відтворювати всі звуки мови);
- виробляти хорошу дикцію (рухливість органів артикуляційного апарату);
- розвивати мовне дихання (уміння проводити короткий вдих і тривалий ротовий видих, який буде забезпечувати тривалу і звучну вимову звуків мови, а також плавність і злитість вимови) [37, с. 65].

Правильна вимова звуків рідної мови має бути сформована ще в дитячому садку, тому що саме дошкільний вік є для цього найбільш сприятливим періодом.

Таким чином, звукова культура мовлення – це складова частина загальної культури мовлення. У неї входять звукове оформлення слів і фраз: правильна вимова звуків, слів, гучність, темп, тембр, швидкість, ритм, паузи, логічний наголос, мовне дихання та ін. Вдосконалення звукової сторони мови: чіткості вимови, звучності і рухливості голосу, вміння користуватися певними тембром, темпом і ритмом мови, правильного дихання є необхідним етапом підготовки до виразного мовлення.

1.2. Особливості виховання звукової культури мовлення у старшому дошкільному віці

У старшому дошкільному віці формування звукової культури мовлення здійснюється з урахуванням навичок, отриманих дітьми в молодших групах. У більшості дітей 6-ти років (при систематичних і планомірних заняттях в молодших групах) процес оволодіння всіма звуками рідної мови закінчується. Вихователю, в цьому віковому періоді, слід навчити дітей чітко і правильно вимовляти всі звуки рідної мови, особливу увагу приділяючи важким звукам. Вчити правильно, промовляти слова і фрази. Формувати вміння користуватися помірним темпом мовлення, інтонаційними засобами виразності, розвивати фонематичне сприйняття, мовне дихання, удосконалювати роботу артикуляційного і голосового апарату. У дітей 5-6-ти років досить розвинена мобільність м'язів артикуляційного апарату, що дає їм можливість реалізовувати більш вірні рухи губами та язиком, що створює сприятливі умови для правильної вимови важких звуків.

У старшому дошкільному віці відбувається становлення монологічного мовлення. Дитина шостого року життя розширює сферу свого спілкування, вона вже може розповісти не тільки про ті речі, які безпосередньо сприймала, але і те, що було сприйнято (або сказано) раніше. Д. Ельконін вважав, що у шестирічній дитини з'являється форма повідомлення у вигляді монологу. Разом з тим у мові дитини шостого року життя зберігаються риси попереднього етапу розвитку: в розповіданні дошкільник часто користується вказівними займенниками цей, там; зустрічаються і найрізноманітніші помилки в звуковому оформленні висловлювання.

У вихованні звукової культури мовлення дітей 6-го року життя вчені відзначають деякі протиріччя:

- спостерігається особлива чутливість до явищ мови, усвідомлення мовних умінь, проте, простежується недосконалість вимови багатьох звуків;
- простежується особливе відчуття і сприймання звуків мови, в достатній мірі розвинений фонематичний слух, але є недостатній розвиток артикуляційного апарату і повна байдужість до артикуляції.

Саме на шостому році життя у дитини вдосконалюються і елементи звукової сторони слова, необхідні для оформлення висловлювання – темп, дикція, сила голосу і інтонаційна виразність [61].

Діти старшого дошкільного віку опановують вимову всіх звуків рідної мови, в тому числі і важких в артикуляційному плані звуків. Процес оволодіння звуками досить складний, йому характерна нестійкість вимови, коли в одному звукосполученні дитина буде правильно вимовляти звуки, а в іншому – неправильно. Пов'язана така вимова з тим, що у окремих дітей ще не дуже стійко зафіксовані конкретні звуки, або вони ще не можуть чітко диференціювати їх на слух у своїй вимові. Згодом, під впливом навчання, такі недосконалості звуковимови зникають.

Засвоєння правильної звуковимови проходить не у всіх дітей однаково і рівномірно. Окремі дошкільники часто, протягом тривалого періоду продовжують заміщати складні в артикуляційному плані звуки більш простими. Цілком закономірною до шестирічного віку є неправильна вимова звуків. [57, с. 7].

Типовою є «зворотна заміна» звуків (замість необхідного звука ставиться тільки що засвоєний звук – «шлон», «шобака»). У частини дітей спостерігається недосконала вимова свистячих, шиплячих і сонорних («р», «л») звуків в силу недостатнього розвитку мовнорухових механізмів. В процесі навчання досить значна частина дітей починає правильно оцінювати вимову товаришів і свою власну.

Дітям 5-го року життя дається поняття, що слова і звуки вимовляються в певній послідовності. Їм показується «звукова лінійка», яка демонструє послідовність вимови звуків (а ... у ... = ау). Добре розвинений мовний слух дає можливість дітям розрізнити підвищення і пониження гучності голосу, уповільнення і прискорення темпу мовлення однолітків та дорослих.

Особлива увага приділяється інтонаційній виразності мовлення. Дітей вчать в інсценуваннях говорити різними голосами і з різною інтонацією: розповідною, питальною, окличною. Для вироблення гарної дикції, чіткої і

правильної вимови як окремих слів, так і фраз широко використовується спеціальний матеріал (чистомовки, скоромовки, потішки, лічилки, невеликі вірші), які промовляються дітьми з різною силою голосу і в різному темпі. При відгадуванні загадок діти можуть визначати, чи є даний звук у відгадці.

Умова, яка необхідна для правильного та своєчасного освоєння звуків це добре сформований фонематичний слух. Розвиток правильної звуковимови тісно пов'язаний з формуванням фонематичного сприйняття [57, с. 7]. Діти 6-го року життя можуть розпізнавати наслух той чи інший звук в слові, підбирати слова на даний звук.

Стає все це доступно дітям тільки в тому випадку, якщо у молодших групах велася відповідна робота. Розвинений мовний слух надає дітям можливість розрізняти підвищення і зниження гучності голосу в мові дорослих, помічати прискорення і уповільнення темпу мови, розуміти різні засоби виразності. У дітей п'яти-шести років збільшується зацікавленість до звукової сторони слова. Проявляється це в тому, що діти, вслухаючись в слова, намагаються знайти подібності в їх звучанні, можуть самостійно підбирати схожі за звучанням слова; часто грають зі звуками, неодноразово повторюючи ті, що зацікавили їх.

Можливості використання голосового апарату у дітей значно розширюються. У віці 5-6-ти років дошкільнята можуть змінювати гучність голосу, при цьому враховуючи зміст висловлювання. Діти, висловлюючись з різною гучністю, в різному темпі, починають більш конкретно передавати свої думки, ширше застосовувати інтонаційні засоби виразності.

У дитини 5-6-ти років подовжується видих. Діти здатні вимовляти голосні звуки протягом трьох-семи секунд, вільний видих від двох до п'яти секунд, що дає можливість дитині вимовляти фрази, що складаються з більшої кількості слів. Таким чином, до шести років у дітей простежується різке вдосконалення звуковимови, у багатьох дітей закінчується процес освоєння всіх звуків рідної мови. Мовлення дитини робиться більш чистим і чітким, діти починають визначати наявність знайомого звуку в словах.

У дітей розвиваються здатність до самоконтролю, усвідомлення недосконалості своєї мови і відповідно необхідність придбання знань і потреба в навчанні. Показовими є завдання на усвідомлення власної звуковимови. Дитину запитують: «Ти говориш правильно? Всі звуки вимовляєш? Які звуки у тебе не виходять?». Дитина може сказати: «Ні, риба у мене виходить, а шапка не завжди виходить», тобто дошкільник явно усвідомлює недоліки своєї вимови. Окремі діти говорять, що вони все вимовляють правильно, і відразу демонструють: трамвай, шапка, шишка, вимовляючи слова зі складними звуками «р», «ш».

У старшій групі дітей знайомлять з термінами: уточнюють поняття «звук», «слово», з якими вони вже знайомилися в молодшій та середній групах. Для цього проводяться ігри та вправи «Як слово звучить», «Знайди перший звук», в яких діти навчаються вмінню знаходити слова, різні за звучанням. Діти можуть підібрати слова на звук, який їм пропонують, встановити наявність або відсутність звуку в слові. Вони починають розуміти, що звуки в слові різні, підбирають ті чи інші іграшки і оточуючі предмети, в назвах яких є потрібний звук [62, с. 167].

У програмі «Українське дошкільля» визначено такі показники фонематичної компетентності дитини: правильно вимовляє всі звуки рідної мови; розрізняє близькі фонемі; виокремлює слова з потрібним звуком із тексту; виокремлює перший і останній звуки; регулює силу голосу відповідно до ситуації; диференціює поняття «звук», «слово» [47, с. 144].

У програмі «Дитина» визначено, що у старшому дошкільньому віці необхідно розвивати мовленнєве дихання, артикуляційний апарат та фонематичне сприймання: розвиток умінь слухати й чути мовні та немовні звуки з оточення й інтонації мовлення; учити впізнавати слова, які близькі за звучанням (рими) і самим добирати подібні слова; у словах правильно вживати наголос. Закріплювати правильну вимову всіх звуків рідної мови, автоматизувати правильну вимову шиплячих, свистячих, сонорних груп приголосних звуків; слів з апострофом.

Необхідно також вправляти у правильному і по можливості швидкому промовлянні нескладних скоромовок, утішок з різними групами звуків. Знайомити дітей з тим, що слова складаються зі звуків, звучать по-різному, звуки вимовляються у певній послідовності; розрізняти на слух тверді та м'які приголосні (без вживання термінів). Без визначень, на прикладі, ознайомити з термінами «звук», «слово». Формувати вміння часткового звукового аналізу слів: встановлення послідовності звуків у слові з 3-4 звуків без збігу приголосних; виокремлення звука (першого, а згодом останнього) у мовленому слові; визначення місця запропонованого звука у слові; називання слова із заданим звуком; визначення кількості звуків; пригадування слів із заданим звуком. Закріплювати вміння говорити чітко, виразно, володіти силою голосу, різним темпом мовлення [25, с. 213].

Виходячи з цього, формування звукової культури мовлення включає такі завдання:

- виховання фонематичного слуху (слухової уваги, сприйняття темпу і ритму мови);
- формування звуковимови (правильна вимова всіх звуків, розвиток артикуляційного апарату, робота над мовним диханням, над дикцією, темпом, вміння користуватися голосом в умовах спілкування);
- розвиток вміння вимовляти слова згідно з нормами орфоепії літературної мови;
- виховування інтонаційної виразності мови, тобто вміння точно передавати думки, настрої, почуття за допомогою логічних пауз, наголосу, мелодики, темпу, ритму [12, с. 124].

1.3. Сутність, структура і класифікації дидактичних ігор, їх вплив на виховання звукової культури мовлення

Складно переоцінити значення загального розвитку дитини дошкільного віку. На відміну від усіх наступних вікових етапів саме в цей час закладається фундамент для будь-яких спеціальних знань, умінь, ставлення дитини до навколишнього світу. Для дітей дошкільного віку ігри мають виняткове значення: гра для них – навчання, праця, розвага та одна з форм виховання. Гра – це універсальна форма діяльності, всередині якої відбуваються основні прогресивні зміни в особистості та психіці дитини дошкільного віку, вона визначає її ставлення до оточення однолітків та дорослих людей, готує до переходу на наступний віковий етап, до нових видів діяльності.

Дидактична гра – це навчальна гра, вона використовується в навчально-виховному процесі закладу дошкільної освіти для закріплення і уточнення знань дітей про довкілля [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості.

Характерні особливості дидактичних ігор:

- 1) будь-яка гра являє собою сукупність завдань, які дитина виконує за допомогою різноманітних предметів;
- 2) завдання даються дитині у різній формі: у вигляді моделі, площинного малюнка, письмової чи усної інструкції;
- 3) завдання розміщуються у порядку збільшення складності: від простого до складного; завдання мають широкий діапазон труднощів: від доступних до непосильних деяким дорослим;
- 4) більшість ігор спрямовані на творчу діяльність, тобто не вичерпується запропонованими завданнями, а дозволяють дітям та дорослим скласти нові варіанти завдань;
- 5) за допомогою гри кожна дитина має змогу піднятися до вершин своїх можливостей [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Досить розповсюдженою є класифікація дидактичних ігор за характером матеріалу:

1) Ігри з предметами. У таких іграх використовують дидактичні іграшки (мозаїку, кубики), реальні предмети, різноманітний природний матеріал (листя, плоди, насіння), сюжетні (ляльки, предмети побуту, фрукти, овочі тощо) і безсюжетні (кулі, циліндри, пірамідки та інші) дидактичні матеріали.

2) Настільно-друковані ігри. Вони передбачають дії не з предметами, а з їх зображеннями. Найчастіше вони зорієнтовані на розв'язання таких ігрових завдань: добір картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), карток-картинок пі час чергового ходу (доміно), складання цілого з частин (розрізні картинки, кубики) тощо.

3) Словесні ігри. Вони є найскладнішими, оскільки змушують дітей оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання у нових ситуація і зв'язках. У молодшому дошкільному віці ці ігри спрямовані на розвиток мовлення, уточнення і закріплення словникового запасу, формування вміння рахувати, орієнтуватися у просторі [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 21].

У дітей середнього дошкільного віку значно покращується вимова. Вони все рідше допускають заміну звуків і пропуски у словах, зберігають складову структуру навіть у багатоскладових словах; артикуляційний апарат укріпився і став більш рухомим, більш розвинутим стало слухове сприймання та фонематичний слух. Це все створює сприятливі умови для закріплення правильної вимови усіх звуків, для чистої і виразної вимови слів, виправлення існуючих недоліків вимови.

У дітей шести років різко зростає цікавість до слів, які вона чує. Вони уже не лише вслуховуються у слова, але і намагаються встановити, з яких звуків вони складаються, досить легко підбирають слова, близькі за звучанням. Під час спеціального навчання дитина може розпізнати знайомий для неї звук у слові, виділяти його із слова, підбирати слова з відомими їй звуками.

Залежно від змісту і ситуації висловлювання дитина може керувати своїм голосовим апаратом: вимовляти слова голосно і тихо, швидко і повільно.

Із дітьми шести років вихователь продовжує роботу з розвитку слухового сприймання, яку розпочав у молодших групах, вдосконалює фонематичний слух. При використанні дидактичних ігор і вправ, педагог продовжує навчати дітей уважно дослухатись до мови навколишніх, підбирати слова, подібні за звучанням (ложка – книжка, мишка і т. д.), виділяти із запропонованого ряду слів тільки ті, в яких є заданий звук, розпізнавати знайомий звук у назвах іграшок, оточуючих предметів або ж підбирати предмети та іграшки, у назвах яких є даний звук і т. д., тобто вихователь акцентує увагу дітей на те, що слова утворюються із звуків, що один і той самий звук може знаходитися («жити») у різних словах. Уся робота, напружена на розвиток фонетичної сторони мовлення, планується і проводиться на заняттях із виховання звукової культури мови. Деякі ігри і вправи (наприклад на закріплення правильної вимови звуків, що діти недостатньо засвоїли) педагогом можуть бути проведені поза заняттями, під час ігор та прогулянок.

Добірка дидактичних ігор, які використовують для розвитку звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Дидактичні ігри спрямовані на артикуляцію свистячих звуків [с], [с'], [з], [з']: «Чарівний гномик», «Веселі змійки», «Повітряна кулька», «Веселі звуки».

Дидактичні ігри спрямовані на артикуляцію шиплячих звуків [ш], [ж], [ч], [щ]: «Лялька спить», «Бджілки», «Паровозик», «Пузир», «Мотоцикл», «Вертоліт», «Ведмідь», «Собака».

Дидактичні ігри спрямовані на артикуляцію звуків [дж], [дз]: «Бджілки і джмелі», «Чарівні картинки», «Чарівний гномик».

Методи і прийоми виховання звукової культури мовлення дітей.

Зміст роботи і завдання з виховання звукової культури мовлення представлено у програмі виховання та навчання в закладі дошкільної освіти. У вихованні звукової культури мовлення застосовують різні методи та прийоми навчання.

Метод – це спосіб спільної діяльності вихователя і дітей, який спрямований на розв'язання завдань розвитку мови. Прийом – це елемент,

складова частина методу. Кожен метод складається з кількох прийомів. Серед прийомів навчання виділяють наступні: артикуляція звуків, імітація правильної звуковимови, зразок мовлення вихователя, відображене та сумісне мовлення («Давай скажемо разом», «Зроби так, як я», «Скажи так, як я»), доручення та ігрові прийоми [5, с. 378].

У процесі виховання звукової культури мовлення дітей основним прийомом є зразок мовлення педагога. Мовленнєвий зразок – це правильно сформульована, заздалегідь підготовлена мовленнєва діяльність вихователя, яку повинні наслідувати діти. Зразок має бути доступним дітям, незважаючи на його форму, у вигляді слова, речення чи зв'язного висловлювання. Найбільше це стосується зразка зв'язної розповіді в мовленнєвій діяльності дітей, так як протягом одного заняття його використовують декілька разів [19].

До методів виховання звукової культури мовлення належать: дидактичні вправи та ігри, розповіді із звуконаслідуванням, вірші, оповідання, чистомовки, лічилки, скоромовки, розглядання картин, рухливі та настільно-друковані ігри [14, с. 73].

Провідним видом діяльності дітей дошкільного віку є гра, яка також виступає однією з форм навчання та виховання, що стимулює активність мовлення дітей. Завдяки дидактичним іграм, діти краще сприймають матеріал, що пропонує вихователь. Дидактичні ігри спонукають дітей до зосередженості уваги, кмітливості, влучності та активності й адекватного використання мови. Враховуючи загальнодидактичні і спеціальні логопедичні принципи, всі наступні завдання у такій грі повинні бути взаємопов'язані з попередніми, також потрібно враховувати набуті раніше знання та мовленеві навички вимови того чи іншого звука [4].

Дидактичні ігри цінні тим, що вихователь не тільки визначає їх зміст, хід, а й передбачає результат, які є одним з показників розвитку дітей.

До ефективних методів розвитку мовлення дитини також належать дидактичні вправи. Високу оцінку їм надавали К. Ушинський [28] та Є. Тихеева [25]. Так, як складовим компонентом кожної вправи є запитання, то педагогу не

потрібно поспышати із тим, щоб давати дитині зразок відповіді чи розповіді, вона має самостійно розв'язати дану вправу, дати відповіді на запитання, а не дослівно повторювати відповідь почуту від дорослого. Потрібно враховувати, що кожна наступну вправу необхідно пов'язувати з попередньою, спираючись при цьому набуті раніше знання та мовленнєві навички.

Для того, щоб розвивати мовне дихання дошкільників можна проводити вправи на здування з долоні шматочків паперу, пелюсток, кульок, пушинок кульбаби. Можна також виконувати такі вправи, як перекочування силою видихуваного повітря ватної кульки по столу, підтримування пушинок у повітрі силою видиху, утворення бульбашок на воді, пускання паперових і пластмасових корабликів у мисці або у ванні з водою, прокочування олівців силою видихуваного повітря, дмухання в порожню пляшку [6, с. 43].

Для розвитку мовного дихання та голосу можна використати такі ігрові вправи як «Ехо», «Задуй свічку», «Летять сніжинки», а також ігри на звуконаслідування тварин.

Для розвитку артикуляційного апарату доцільно використовувати наступні вправи: «Лопаточка», «Чашечка», «Трубочка», «Годинничок», «Конячка», «Грибочок», «Смачне варення», «Змійка», «Маляр», «Гойдалка» [12, с. 68].

Коли діти вміють вимовляти складні звуки, а звуковимова ще не стійка доцільно використовувати рухливі ігри. Для старших дошкільників вони мають свої особливості, так як діти виконують два завдання одночасно: рухаються (бігають, стрибають, водять хоровод) і розмовляють, їхня увага насамперед спрямована на рухи, а звуки вони промовляють механічно, іноді й зовсім забуваючи про них. Вихователь має перед початком гри продемонструвати дітям як потрібно промовляти даний текст та закріпити його шляхом вправління. Після того, як вихователь пояснив дітям підготовчу роботу і повторив з дітьми текст гри, вони з легкістю виразно вимовлять кожне слово чи звук гри (наприклад, у таких іграх, як «Гуси-лебеді», «Пташки і кіт», «Потяг», «Два Морози», «Мишоловка») [19].

Необхідно використовувати також художні оповіданнями, що мають матеріал для звуконаслідування звуків (Є. Пермяк «Хто?», Є. Чарушин «Як хлопчик Женя навчився вимовляти літеру «р», Д. Герасимчук «Струмочок»).

Одним із ефективних методів виховання звуковимови дошкільників є розповідь вихователя. Вона має на меті сформувати у дітей яскраві і найбільш реальні уявлення про події чи явища. Важливою умовою успішного сприймання дітьми змісту розповіді виступають – доступність опису об'єкта чи викладу події, яскравість образів, близькість досвіду вихователя інтересам дітей [13].

Розповіді на звуконаслідування дещо різняться з іншими видами роботи з розвитку мовлення. Це спільна розповідь дітей і вихователя, якому належить провідна роль у передачі змісту; імітаційні звуки, звукосполучення, слова промовляють діти всієї групи або підгрупи (п'ять-шість дітей) або одна дитина. В процесі розповіді окремої частини тексту педагог може запропонувати дітям промовляти речення разом, для наприкладу: «А корова: му-у-у! Молочка вам несуну» [14, с. 74].

Виразному мовленню дітей сприяють запитання педагога при читанні та аналізі художніх творів. Саме за допомогою запитань вихователь акцентує увагу дітей на виразні мовні засоби, спонукає до інсценування. Наприклад: Яким ви уявляєте голос Маші? З яким почуттям вона говорила ці слова? Поясніть, що зараз відчуває Маша? (Казка «Маша і ведмідь».) Яким би голосом ви передали слова ведмедя? Як правильно потрібно починати розповідь: повільно чи швидко? Який цей вірш, сумний чи веселий, чому? Що б ви хотіли змінити у даній казці? Пригадайте, який епізод в оповіданні змусив вас найбільше хвилюватися?

В період сензитивного засвоєння мови, коли дитина замінює звуконаслідувальні слова правильною лексикою мови, починає засвоювати звуки рідної мови, вихователь має пропонувати дітям найкращі зразки народної мудрості – малі фольклорні жанри: чистомовки, забавлянки, утішки, заклички, скоромовки. Адже саме вони вводять дитину у світ дорослого побутового життя, прилучають до споконвічних національних цінностей і сприяють вихованню звукової культури мовлення [8, с. 11-12].

Для того, щоб краще закріпити звукову вимову дошкільників доцільно використовувати чистомовки. Віршовані чистомовки використовують тоді, коли необхідно закріпити автоматизацію звуків, які дитина вже може і вмє правильно та чітко промовляти.

Цікавим змістом увагу старших дошкільників привертають до себе лічилки. Зазвичай вони використовуються перед початком рухливої чи дидактичної гри та сприяють врівноваженню ритму дихання, енергійної артикуляції мовного апарату, чіткому промовлянню слів, розвивають пам'ять, створюють у дітей гарний, позитивний настрій, викликають веселощі [31].

Працюючи над дикцією дитини, варто застосовувати скоромовки.

Скоромовка – це весела та віртуозна гра, при якій діти швидко повторюють жартівливі вірші чи фрази, які досить важко вимовляти без належної підготовки та практики. Якщо довго та кілька разів повторювати одні й ті ж слова, то мовний апарат стає наскільки вправним, що привчається виконувати ту ж роботу в дуже швидкому темпі. Діти легко засвоюють скоромовки, поширюючи їх між собою [19].

Основна мета скоромовок полягає в формуванні чистого та правильного мовлення, закріпленні артикуляції складних звуків та розвитку мовленнєвого апарату. Для того, щоб закріпити певний звук, педагог пропонує дітям відповідну скоромовку. Наприклад, є скоромовки невеличкі за обсягом, але у кожному слові яких повторюється лише один звук з твердою чи м'якою вимовою («Босий хлопець сіно косить»); скоромовки зі складним поєднанням відразу кількох важких звуків: шиплячих, свистячих і сонорних («Прийшов Прокіп, наляв окріп»); скоромовки з незвичним поєднанням голосних звуків («Улас у нас, Опанас у вас»); скоромовки діалогічної форми (наприклад, Л. Пшенична «Жадібний Євгенко») [6, с. 458].

До інших жанрів фольклору, що допомагають розвивати виразність, точність та влучність мовлення дітей, належать вірші-забавлянки. Художньо-образна поетична форма цих віршів сприяє тому, що дитина усвідомлює інтелектуальне, логічне завдання через осмислення значення мовних образів.

Завдяки жартівливій цікавій ситуації діти сприймають їх залюбки, весело, як гру, поетичні жарти. Педагог, підтримуючи гарний настрій дітей, повинен демонструвати їм багаті можливості культурного прояву веселого настрою, зацікавлювати логічними завданнями, заохочувати до активної розмови [19].

Основними методами виховання звукової культури мовлення є дидактичні ігри та вправи, за допомогою яких удосконалюються всі компоненти звукової культури мовлення. Для того, щоб навчити дітей правильно та чітко вимовляти звуки, потрібно проводити такі ігри: «Вимов так, як я», «Оркестр», «Назви і відгадай», «Магазин», «Комар», «Виправ Незнайку», «Паровоз», «Підкажи Петрушці звук», «Ось так вимовляються звуки» [14, с. 73].

Розвитку фонематичного слуху сприяють ігри: «Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Титап'Чтлосна музика», «Що як звучить», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це», «Тук-тук», «Зозуля», «Хто краще чує?».

Для розвитку мовного дихання можна використовувати ігри: «Сніжинка», «Летять сніжинки», «Листочки», «Вітерець», «У лісі», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки?». Для вироблення інтонаційної виразності мовлення ефективними є ігри: «Мавпочки», «Хто що почув», «Тихо - голосно», «Допоможемо Незнайці».

З метою формування у дітей уміння виконувати звуковий аналіз слів, закріплювати знання про слово і речення доцільно проводити такі ігри: «Добери різні слова», «Підкажи слово», «Слова забули своє місце», «Упіймай м'яч», «Живі слова», [14, с. 74].

Висновки до першого розділу

Поняття «звукова культура мовлення» здебільшого використовується в професійному обігу дошкільної лінгводидактики. Звукова культура мовлення – це фонетично правильна і чиста вимова звуків і слів рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз, що відповідає нормам літературної вимови з правильними наголосами, інтонаціями, паузами і відповідним темпом; чітка

дикція; розвинутий фонематичний слух, правильне мовне дихання, вміння контролювати силу голосу.

У сучасній літературі розглядаються кілька аспектів звукової сторони мови: фізичний аспект, при якому звук розглядається як коливальні рухи повітряного середовища, викликані органами мовлення; фізіологічний аспект, при якому звук виступає як продукт роботи органів мовлення людини (апарату артикуляції); лінгвістичний аспект, де звук розглядається як один з можливих варіантів реалізації фонемі в процесі функціонування, що виконує смислорозрізняльну будівельну функцію.

Виховання звукової культури включає: формування правильної звуковимови, для чого необхідні розвиток мовного слуху, мовного дихання, моторики артикуляційного апарату; виховання орфоспічно правильного мовлення, як вміння говорити згідно з нормами літературної вимови; формування виразності мовлення; вироблення дикції; виховання культури мовного спілкування як частини етикету.

Існує певна послідовність у розвитку звукової культури мовлення: підготовчий період, або період рефлексорних криків і гуління, який розпочинається від дня народження і закінчується на другому році життя; період спрощеної вимови слів, що триває близько чотирьох місяців; період більшого наближення до вимови оточуючих, що триває близько шести місяців; період, коли дитина, вже досить опанувала звуками мови, переходить до звичайної мови.

У середньому дошкільному віці формування звукової культури мовлення проводиться з урахуванням навичок, отриманих дітьми в молодших групах. Вихователю, в цьому віковому періоді, слід навчити дітей чітко і правильно вимовляти всі звуки рідної мови, особливу увагу приділяючи важким звукам. Вчити правильно, промовляти слова і фрази. Формувати вміння користуватися помірним темпом мовлення, інтонаційними засобами виразності, розвивати фонематичне сприйняття, мовне дихання, удосконалювати роботу артикуляційного і голосового апарату. Саме на п'ятому році життя у дитини вдосконалюються елементи звукової сторони слова, необхідні для оформлення

висловлювання – темп, дикція, сила голосу і інтонаційна виразність. Діти опановують вимову всіх звуків рідної мови, в тому числі і важких в артикуляційному плані звуків проте характерна нестійкість вимови. Розвиваються здатність до самоконтролю, усвідомлення недосконалості своєї мови і відповідно необхідність придбання знань і потреба в навчанні.

У вихованні звукової культури мовлення дітей п'ятого року життя вчені відзначають деякі протиріччя: з одного боку, спостерігається особлива чутливість до явищ мови, усвідомлення мовних умінь, а з іншого боку – недосконалість вимови багатьох звуків; з одного боку – особлива сприйнятливості до звуків мови, в достатній мірі розвинений фонематичний слух, а з іншого боку – недостатній розвиток артикуляційного апарату і повна байдужість до артикуляції.

Виховання звукової культури мовлення включає такі завдання: виховання фонематичного слуху (слухової уваги, сприйняття темпу і ритму мови); формування звуковимови (правильна вимова всіх звуків, розвиток артикуляційного апарату, робота над мовним диханням, над дикцією, темпом, вміння користуватися голосом в умовах спілкування); розвиток вміння вимовляти слова згідно з нормами орфоепії літературної мови; виховування інтонаційної виразності мови, тобто вміння точно виражати думки, почуття, настрої за допомогою логічних пауз, наголосу, мелодики, темпу, ритму.

Одним із сучасних підходів у педагогічній практиці є використання інтеграції в освітньому процесі. Інтегровані заняття – це форма навчально-виховної роботи, яка об'єднує блоки знань із різних розділів програми навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприймання, мислення, почуттів дітей, що дає їм змогу пізнавати певне явище з різних сторін, досягати цілісності знань дітей.

При плануванні та організації інтегрованих занять педагогу важливо враховувати наступні умови: обов'язкове врахування змісту базової програми закладу дошкільної освіти; в інтегрованому занятті об'єднуються блоки з різних предметів, тому надзвичайно важливо правильно визначити головну мету

інтегрованого заняття; необхідно виділити головне і використовувати знання з суміжних розділів, що сприяють засвоєнню основного матеріалу, усувати дублювання, використовувати випереджаючі диференційовані знання; при плануванні потрібен ретельний вибір типу і структури заняття, методів і засобів навчання, а також визначення оптимального навантаження різними видами діяльності дітей на занятті; інтеграція сприяє зняттю напруги, перевантаження, стомленості дітей за рахунок переключення їх на різноманітні види діяльності в ході заняття; необхідно зберігати позитивно-емоційний стиль відносин між дорослими і дітьми на інтегрованому занятті, враховувати вікові, індивідуальні та психологічні особливості дітей групи.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО–ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ЗВУКОВОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Стан сформованості правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку

Дослідження проводилося у дошкільному навчальному закладі № 4 комбінованого типу м. Чернівці. У дослідженні брала участь 20 дітей старшої групи.

Для виявлення початкового рівня сформованості звуковимови у дітей дошкільного віку використовувалися наступні критерії та показники.

Критерій: чистота звуковимови. *Показник:* правильність і виразність вимови звуків.

Критерій: артикуляційна моторика. *Показник:* виконання рухів артикуляційної гімнастики.

Критерій: фонематичний слух. *Показник:* диференціація на слух звуків мови.

На основі сукупності виділених критеріїв і показників ми визначили рівні (високий, середній, низький) сформованості звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

Високий рівень. Дитина правильно, чітко вимовляє звуки диференціює схожі за звучанням і артикуляцією звуки, визначає місце звуку в слові. Всі рухи артикуляційної гімнастики доступні у повному обсязі. Дитина диференціює на слух всі звуки мови.

Середній рівень. Дитина вміє правильно вимовляти звуки, але змішує їх (говорить то «ракета» – то «лакета», то «шапка» – то «сапка»). Дитина періодично відчуває труднощі в розрізненні на слух звуків мови. При виконанні артикуляційної гімнастики спостерігається уповільнене і напружене виконання рухів.

Низький рівень. У дитини спотворена вимова деяких звуків. Дитина не вловлює різниці в звучанні подібних звуків. Слова типу «суп-зуб», «миска-мишка» сприймаються дитиною як однакові. У дитини тривалий пошук пози, неповний обсяг руху, або невиконання рухів під час артикуляційної гімнастики.

Для визначення рівня розвитку звукової культури мовлення у дітей дошкільного віку в якості діагностичного інструментарію нами були обрані наступні методики.

1. Для визначення чистоти звуковимови використана методика «Правильна вимова» М. Фомічевої [60, с. 204].

2. Для визначення рівня розвитку артикуляційної моторики використана методика «Діагностика артикуляційної моторики» Н. Жукової [22, с. 195]

3. Для визначення рівня фонематичного слуху запропоновані завдання з допомогою спеціальних парних картинок на основі методичних рекомендацій В. Макарової [37, с. 75].

Методика «Правильна вимова» (М. Фомічева).

Мета: виявлення недоліків звуковимови і диференціації звуків.

Перевірити правильність вимови звуків (складних за артикуляцією) можна за допомогою картинок, що починаються з основних приголосних звуків (або можна просто попросити повторити за вихователем слова: сова, сіно, парасолька, зебра, чапля, шапка, жук, щука, чай, цибуля, лев, рак, річка, дзига, яблуко, папуга).

Дітям пропонується називати предмети, зображені на картинках. Бажано, щоб дитина називала картинки самостійно. Рівень правильності звуковимови оцінюється за трибальною системою:

3 бали – високий рівень. Дитина правильно, чітко вимовляє звуки, диференціює схожі за звучанням і артикуляцією звуки, визначає місце звуку в слові.

2 бали – середній рівень. Дитина вміє правильно вимовляти звуки, але змішує їх (говорить то ракета – то «лакета»; то шапка – то «сапка»).

1 бал – низький рівень. У дитини неправильна вимова деяких звуків. Дитина не вловлює різниці в звучанні подібних звуків.

***Методика «Діагностика артикуляційної моторики дошкільників»
(Н. Жукова).***

Мета: виявити рівень розвитку артикуляційної моторики у дошкільників.

Дітям пропонується кілька вправ артикуляційної гімнастики:

1. «Чистимо зуби зовні». Опис: посміхнутися, показати зуби, широким язиком повільно провести із зовнішнього боку зубів, імітуючи чищення рух; так само «чистимо» зовнішню сторону нижніх зубів.

2. «Шарик». Опис: дитина в спокійному темпі по черзі надуває праву і ліву щоки, як би переганяючи повітря з однієї щоки в іншу.

3. «Хом'ячок». Опис: язик по черзі упирається в праву і ліву щоки, затримуючись в кожному положенні на 3–5 секунд.

Рівень артикуляційної моторики оцінюється за трибальною шкалою:

3 бали – високий рівень. Дитині доступні всі рухи артикуляційної гімнастики в повному обсязі.

2 бали – середній рівень. Під час артикуляційної гімнастики відзначається уповільнене і напружене виконання рухів.

1 бал – низький рівень. У дитини тривалий пошук пози, неповний обсяг руху, або невиконання рухів під час артикуляційної гімнастики.

***Завдання за допомогою спеціальних парних картинок на основі
методичних рекомендацій В. Макарової.***

Мета: визначення рівня сформованості фонематичного слуху.

Дошкільникам показують по дві картинки, де назви відрізняються одним звуком (наприклад, «мак-маг»). Спочатку пояснюється значення обох слів: «Ось бачиш, червоний мак, а це чарівник – маг. Тепер я буду називати ці картинки, а ти будеш показувати, де мак, а де маг».

Під час діагностики необхідно дотримуватися умов називання картинок:

1. Зображення називайте одним словом («Де мак?», «Де маг?»), щоб не було слів-підказок (наприклад, «Де червоний мак?»).

2. Зображення називайте не в певній послідовності, а по-різному. Одну і ту ж картинку можна називати 2–3 рази поспіль, тоді дитина не зможе випадково вгадати потрібну картинку.

3. При називанні картинок не дивитися на картинку, яка називається.

Картинки до слів з опозиційними звуками [с–з], [с’–з’]: «зуб–суп», «коза–коса», «сірка – зірка».

Картинки до слів з опозиційними звуками [ш–с]: «мишка – миска».

Картинки до слів з опозиційними звуками [г–к]: «мак–маг».

Картинки до слів з опозиційними звуками [п’–р’]: «пічка – річка».

А також інші пари слів: «гора – нора – кора», «коса – роса», «клин – млин», «піч – ніч».

Рівень фонематичного слуху оцінюється за трибальною системою:

3 бали – високий рівень. Дитина диференціює на слух всі звуки мови.

2 бали – середній рівень. Дитина періодично відчуває труднощі в розрізненні на слух звуків мови.

1 бал – низький рівень. Дитина не вловлює різниці в звучанні подібних звуків. Слова типу «суп–зуб», «миска–мишка» сприймаються дитиною як однакові.

Результати діагностики

Правильність і виразність вимови звуків.

Результати діагностики звуковимови показали, що високий рівень звуковимови виявлено у 23 % дітей. Середній рівень показали відповіді 54 % дошкільників, а низький рівень звуковимови – у 23 % дітей.

Якісний аналіз дитячих відповідей дозволив виявити найбільш характерні труднощі дітей. Спостерігалися труднощі у вимові сонорних звуків – заміна звуку [р] на звук [л], заміна звуку [л] на звук [в], заміна звуку [ш] на звук [с]. В деяких випадках діти вимовляли дані звуки, коли звук був м’який, але у більшості випробовуваних з низьким рівнем розвитку звуковимови звуки [р], [л], [ш] замінювалися і в твердій і в м’якій позиції. В деяких випадках (в основному у тих дітей, у яких був виявлений середній рівень розвитку звуковимови) звуки

промовлялися чітко в окремо взятих словах і особливо в складах, але за умови вимови звуків в мовному потоці.

Відзначалася нестабільність, нечіткість вимови. Деякі діти взагалі не могли вимовити певний звук ([ч], [щ], [ц]). В цілому, серед випробуваних були виявлені діти з порушенням вимови. Понад 70% випробовуваних відчували труднощі у вимові окремих звуків.

Виконання рухів артикуляційної гімнастики.

Для реалізації дослідження апарату артикуляції були підібрані артикуляційні вправи:

«Голка» – витягувати язик вперед, максимально його звузивши.

«Чистимо зубки» – широка посмішка, язик працює як зубна щітка, рухаючись по внутрішній поверхні зубів вправо–вліво.

«Вітрило» – коли ротик відкритий в широкій посмішці, потрібно розмістити язичок на горбику під нижнім зубами і затримати на декілька секунд.

«Хом'ячок» Вихователь просить дитину надути обидві щоки, потім надути щоки по черзі. 20 секунд.

«Чашечка». Вихователь просить дитину широко розкрити рот, підняти догори широкий язик і потягнути його до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати в такому положенні 10-15 сек.

«Годинник». Вихователь просить дитину висунути язик, тягнутися язиком поперемінно то до правого вуха, то до лівого. Проробляти 15-20 секунд.

«Слоник п'є». Вихователь просить дитину витягнути вперед губи трубочкою, утворити «хобот слоника», «набирати воду», злегка при цьому прицмокуючи 10-15 секунд.

«Змійка». Рот широко відкрити. Язик сильно висунути уперед, напружити, зробити вузьким. Вузький язик максимально висунути вперед та заховати у глиб рота. Рухати язиком в повільному темпі 10-15 разів.

«Маляр». Висунути язик, рот трохи відкрити. Облизувати спочатку верхню, а потім нижню губу по колу. Виконати 10-15 разів, змінюючи напрям.

Результати діагностики. Частина дошкільників (32 %) не можуть виконати окремі вправи через недостатню сформованість артикуляційного апарату. У них низький рівень. 35% дошкільників виявили середній рівень виконання рухів артикуляційної гімнастики. Вони повторюють не всі рухи артикуляційного апарату, виконують їх з помилками. Високий рівень виявили 33% дошкільників. Вони впоралися з усіма цілями діагностики, всі рухи артикуляційного апарату доступні для їх виконання.

Диференціація на слух звуків мови.

При оцінці вміння дитини диференціювати слова, близькі за звучанням 25 % дітей показали все картинки, відповідні даному слову, 56 % дітей допустили 1-2 помилки, 19 % дітей допустили 2 і більше помилки.

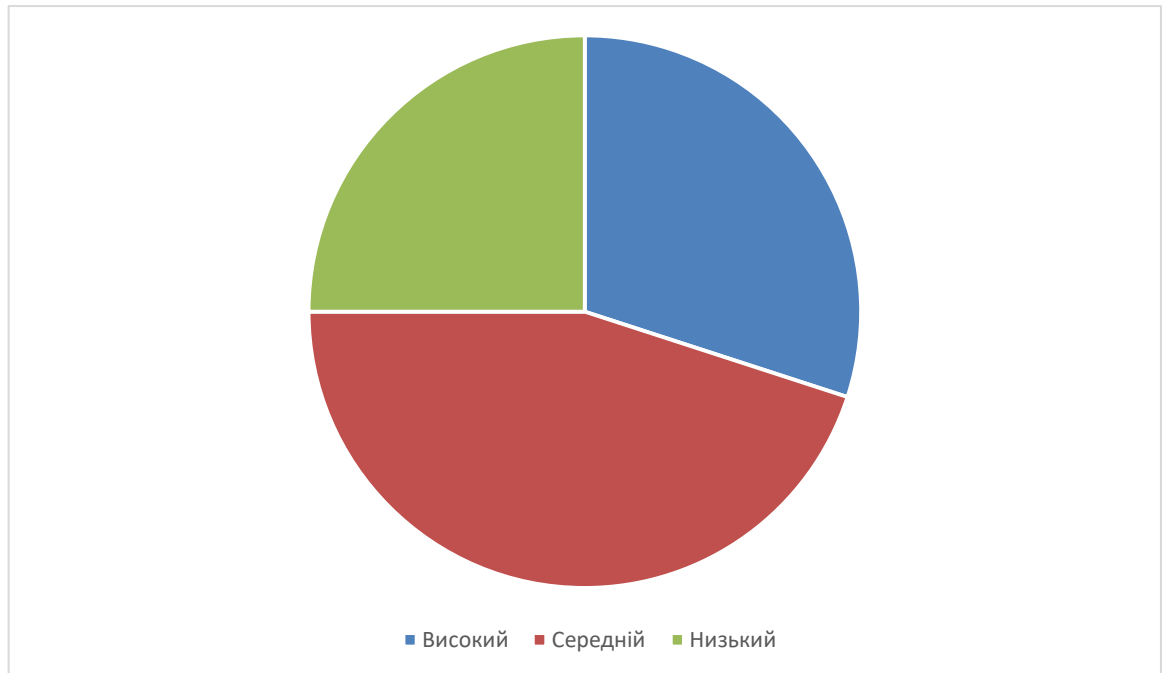
Також, для дітей старшого дошкільного віку ми провели методику «Відлуння». Її мета: визначення рівня розвитку слухового сприйняття і вміння відтворювати складові ряди в заданій послідовності. Хід обстеження. Вихователь, вимовляючи складові ряди, просить дитину їх повторити: па-ба, та-да, но-га, па-па-ба, та-та-та, па-ба-па, та-та-та.

При оцінці слухової уваги, сприйняття і вміння відтворювати складові ряди в заданій послідовності у 31 % дітей точно і правильне відтворення в пред'явленому темпі. 42 % дітей продемонстрували напружене або уповільнене відтворення, можлива 1-2 помилки. У 27 % дітей спостерігалася зміна послідовності і кількості елементів в ряду, перестановка і заміна звуків, складів, слів.

Ми вирахували середнє арифметичне, що з'ясувати загальний показник сформованості правильної звуковимови у дітей середнього дошкільного віку.

Високий рівень сформованості правильної звуковимови показали 30 % дошкільників, середній рівень продемонстрували 45 % дітей, а низький – 25 % дошкільників. Ці дані представлено на рисунку 2.1.

Рис. 2.1. Рівні сформованості правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку

У дітей старшого дошкільного віку труднощі викликали завдання, пов'язані з самостійним відтворенням слів зі складною складовою структурою, артикуляцією і звуковимовою. Частина дітей утруднюється самостійно відтворити слова складної складової структури. У дітей даної підгрупи зустрічаються такі порушення: скорочення, пропуск складів; збільшення числа складів за рахунок додавання голосного; скорочення збігів приголосних звуків.

В результаті вивчення звуковимови були виявлені наступні типові помилки: пом'якшена вимова приголосних; заміна шиплячих і свистячих звуків звуками [т] і [д]; заміна шиплячих звуків [ш], [ж], [ч], [ш] свистячими [з], [ц]. При обстеженні артикуляційного апарату відзначалася недостатня виразність та міміка.

Таким чином, діти потребують додаткової роботи по вдосконаленню звуковимови.

Таким чином, загальний рівень розвитку мови в підгрупі дітей дошкільного віку не є достатнім, і діти потребують додаткової роботи по вдосконаленню правильної звуковимови.

2.2. Експериментальна програма виховання звукової культури мовлення дітей старшого дошкільного віку

На формувальному етапі роботи нами був розроблений і впроваджений в освітню діяльність комплекс дидактичних ігор та вправ для формування звукової культури мовлення у дітей старшого дошкільного віку.

Гра дозволяє досягти значних результатів, оскільки створює сприятливі умови для взаємодії педагога з дітьми та дітей між собою. Дидактичні, інтелектуальні ігри як форма організації навчання набувають особливого значення, оскільки в них використовуються самонавчання і взаємне навчання. У дидактичній грі закріплюються знання і уміння, засвоюється новий навчальний матеріал.

Методика формування правильної звуковимови, за якою ми працювали, містить декілька етапів..

І етап. Підготовчі вправи для розвитку артикуляційного апарату, мовного сприйняття та мовленнєвого дихання. Найчастіше тут використовуються ігрові вправи для гімнастики язика.

Традиційно, дітям пропонується, наприклад, казка про веселого язичка: «Жив собі веселий язичок. Проживав він у своєму будиночку. А будиночок цей – рот. Будиночок відкривався і закривався. Ось так! (показуємо, пропонуємо дитині відкрити і закрити рот). Язичок то вибіжить із будиночка, то знову сховається в ньому (пропонуємо дітям повторити). Язичок усе, що побачить, хоче сам зробити. Побачив, як кошеня хлебче молоко, і собі став хлебтати. Ось так! Покажи, як це робить язичок (після цього язичок «облизує варення», «йде, як годинник», «пиляє дрова» та виконує інші вправи). Язичок стає постійною дійовою особою на всіх заняттях і співає пісні – «Пісенька водички», «Пісенька Оленки», «Пісня паровоза», «Пісня гусака, вітру, моря, конячки» (див. Дод. Б).

Пізніше, проводяться більш складні артикуляційні вправи. Практика показує, що звук р серед усіх інших найважчий. Перші заняття майже завжди йдуть тільки на підготовку мовного апарата. Вони спрямовані на те, щоб кінчик

язика став гнучким, рухливим, стійким, щоб дитина зміла скеровувати на нього видихуване повітря. Для цього дорослий перед дзеркалом показує правильну артикуляцію звука і пропонує дитині повторити її під час ігор на звуконаслідування. Але якщо наслідуванням рокоту літака, гарчання собаки не вдається видобути цей звук, то треба переходити до спеціальних ігрових вправ:

- клацати язиком (наслідувати цокіт копит), тобто навперемінно присмоктувати і відривати язик від твердого піднебіння;
- наслідувати індика, тобто просовувати язик між зубами і губами;
- задувати повітря на широкий кінчик язика, покладеного на нижню губу;
- висунути язик і заховати його; рухати ним вправо, вліво, вниз, угору, торкатися верхньої, потім нижньої губи, притискувати бічні краї язика до верхніх кутніх зубів;
- притискувати напружений кінчик язика до твердого піднебіння з одночасним притискуванням бічних країв язика до верхніх кутніх зубів.

Також на цьому етапі ми проводили дихальні вправи. Видих повинен бути рівний часу, протягом якого дитина буде вимовляти фразу два- чотири слова. Пауза має тривати стільки, скільки вихователь рахує про себе «один, два» або до слів «досить – повтори ще раз», «відпочинь, ще один раз», після чого дитині пропонували знову зробити вдих.

При тренуванні мовленнєвого дихання необхідно стежити, щоб діти дихали спокійно, не піднімали плечей та не перевтомлювалися. Не можна пропонувати дитині вдихати занадто сильно, інакше вона переходить на верхньогрудне дихання, піднімає плечі. Під час дихання дитина повинна прийняти правильне положення: грудна клітка розгорнута, плечі відведені назад, розслаблені, голова дещо піднята. Бажано, щоб дитина поєднувала початок видиху з початком мовлення.

Для тренування та розвитку мовленнєвого дихання ми проводили ігри на піддування: «Дмухай сильніше», «Сніжинка», «У лісі», «Летять сніжинки»,

«Листочки», «Вітерець», «У кого далі полетять пелюстки?», «Вітряк» та ін. (див. Дод. В).

Для розвитку мовленнєвого дихання проводили дидактичні вправи на здування з долоні шматочків паперу, пелюсток, пушинок кульбаби, вати. Також доцільно виконувати наступні вправи: перекочування ватної кульки по столу силою видихуваного повітря, силою видиху підтримування пушинок у повітрі, утворення бульбашок на воді (дитина дмухає з такою силою, щоб на воді утворилися бульбашки); пускання паперових корабликів у ємкості з водою; силою видихуваного повітря прокочування олівців, дмухання в порожню пляшку. Окрім того, можна використати такі вправи як: «На гойдалці», «Дмухай на метелика», «Гарячий чай», «Мильні бульбашки».

Для розвитку фонематичного слуху будуть сприяти наступні ігри (див. Дод. А): «Зіпсований телефон», «Тиша», «Тиха і голосна музика», «Що як звучить?», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це?», «Зозуля», «Доручення», «Хто краще чує?», «Про що говорить кімната (парк, ліс, вулиця)?».

II етап. Постановка звуку. Постановка звуку – це створення нових нервових зв'язків між звуковими (сприйняття звуку), рухово-кінестетичними (самостійне відтворення звуку) і зоровими (зорове сприйняття артикуляції звуку) відчуттями. Постановка звуків починалася з легких за артикуляцією звуків і закінчувалася важкими (шиплячі, свистячі, «р», «л»).

Ми фіксували увагу дитини на звуці. Це так звана постановка звуку за наслідуванням або викликання звуку. Навчання тут ґрунтувалося на наслідуванні дітьми мови вихователя, чіткій вимові звуку. Фіксація уваги на звуці відбувалася завдяки виділенню звуку в слові, більш тривалій і напруженій його вимові вихователем і сприйняттю дитиною в момент його звучання і артикуляції. Також використовували пояснення артикуляції потрібного звуку і зразок його вимови, супроводжувані вправлінням дітей.

Доступно для дітей пояснювали положення губ, язика та зубів при вимові певного звуку. Давався зразок, він повторювався дітьми індивідуально, спочатку

тими, хто вимовляє його добре (додатковий зразок вимови), а потім тими, у кого спостерігаються недоліки. Нарешті звук повторювали всі хором.

Періоду становлення звуку необхідно приділити значну увагу. Слід завжди підтримувати новий звук, створювати необхідні для цього умови. Вихователю потрібно прислухатися до вимови дітей. При порушеннях звуку педагог нагадує істотні моменти його артикуляції, пропонує зразок правильного мовлення.

Якщо дитина успішно виконує гімнастичні вправи для язика і вміє виділяти звук, то з постановкою цього звуку труднощів, як правило, не виникає. Але не всі звуки однаково легко вимовляються. Проблеми найчастіше виникають з постановкою вимови звуків «ш», «с», «ж», «дж», «ч», «щ», «р». Так, для постановки звуку «ш» вихователю краще стати разом з дитиною біля дзеркала і пояснити правильну артикуляцію. Дитина наслідує дорослого і вправляється у правильній вимові звука. Якщо способом наслідування не вдається досягти бажаних наслідків, можна спробувати інший спосіб: дитина встановлює язик у положення на звук «с», а дорослий ручкою чистої ложечки відсуває кінчик язика дитини трохи назад і піднімає його вгору, до переднього краю твердого піднебіння. При цьому язик до піднебіння не торкається. Губи дитина повинна висунути трохи вперед. Якщо вона не може самостійно цього зробити, тоді дорослий натискує великим і вказівним пальцями на обидві щоки дитини, і вона вправляється правильно вимовляти звук. Далі вихованець робить спроби самостійно піднімати кінчик язика і вимовляє звук ш. Цей спосіб застосовують тоді, коли дитина правильно і вільно вимовляє звук с.

Коли досягнуто правильне вимовляння звуку «ш», легко поставити звук «ж» додаванням голосу при вимовлянні звуку «ш». При включенні голосових зв'язок на звук «тш» утворюється сполучення звуків «дж».

Звук «ч». Оскільки звук «ч» утворюється від злиття звуків «т» і «ш», до роботи над його правильним вимовлянням приступають лише тоді, коли дитина навчиться правильно вимовляти звук «ш». Постановку звуку «ч» слід починати з показу правильної артикуляції для наслідування її. Якщо це не дає бажаних

наслідків, можна застосувати такий спосіб. Дитині пропонують з невеликими паузами на один видих промовляти по черзі звуки «т» і «ш», а потім обидва ці звуки вимовляти на один видих, але вже без паузи: тш–тш–тш–тш–тш–ч.

За допомогою цього прийому відбувається і постановка звука «щ», який складається з двох звуків: «ш»+ «ч» = «щ». Дитина спочатку повільно, а потім швидко вимовляє кожен з цих звуків: ш = ч, ш = ч – щ

Звук «р». Під час вимовляння звука «р» широкий напружений передній край язика піднятий вгору за зуби позаду верхніх альвеол. Бічні краї його щільно притиснуті до верхніх кутніх зубів. Губи набувають положення наступного голосного звука. Під час вимовляння слів, в яких після «р» стоїть приголосний, губи набувають положення попереднього голосного звука. Тонкий піднятий кінчик язика під тиском видихуваного повітря починає коливатися, вібрувати, і утворюється звук «р».

На кожен звук доцільно підібрати відповідну гру, яку можна провести з дитиною на занятті або вдома. Ми використовували ігри, рекомендовані А. Богуш.

Найбільш цікавими для дітей є такі:

1) «Повтори, як я». Дорослий вимовляє слово з необхідним звуком тихо, голосно, пошепки, повільно, швидко і пропонує дитині повторити;

2) «На чому можна їздити». Дорослий пропонує дитині назвати різні види транспорту, в назвах яких були б звуки (по черзі) с (сани, автобус, велосипед, тролейбус), р (ракета, тролейбус, метро, трактор), ш (машина), к (літак) та ін. Аналогічно проводяться ігри «Що можна їсти?», на чому люди сплять? та ін.

3) «Впізнай звук» – потрібно підібрати слова з звуками, які близькі за звучанням (ш, с, з, ц, ж) і запропонувати дитині: «Я буду називати слова, а коли ти почуєш у слові звук «ш», плеснеш у долоні». Дорослий називає слова: «сумка», «шум», «суп» або слова на звук «ж» (жук, зуб, жінка, замок). Дитина, почувши потрібний звук, сплескує у долоні.

4) «Телефон». В цій грі можуть взяти участь всі члени сім'ї: дорослі й

діти. Для гри підбираються слова з шиплячими ж, ш, ч, щ та сонорними звуками р, л, м, н. Ведучий (може бути й дитина) говорить пошепки слово сусідові, який передає його далі. Останній називає те слово. Якщо слово спотворене, з'ясовується, хто неправильно його почув;

5) «Доручення». На відстані 5 – 6 метрів дитині пошепки дається доручення принести якусь річ. Наприклад: «принеси мені миску», «принеси Мишку», або «покажи зуби (губи)». Так само проводиться ігрова вправа «Впізнай, яке слово я сказав». Корисними для розвитку слухової уваги є ігри типу «Послухай, про що говорить кімната» (стукіт, шум холодильника, рипнули двері, хід годинника, вода в крані та ін.), «прислухайся, про що говорить парк, вулиця, ліс» (шум вітру, шелестіння листя, голоси людей, спів пташок);

б) «Закінчи слово». Дорослий починає слово, а дитина його закінчує. Для цієї гри доцільно підібрати картинки. Наприклад, дитині показують картинку і промовляють «ра...», дитина закінчує «...кета» (ракета), «ко...» (корова) та ін.

7) Ігри на звуконаслідування: «Коники», «Горобчики», «Гуси–гуси», «Пузир», «Воронята», «Поїзд» та ін. Під час гри «Пузир» дитина («пузир») присідає. На слова дорослого «пузир надувається» дитина піднімається, повільно відводить руки в сторони назад. На слова «з пузиря виходить повітря» дитина присідає, видихує повітря, промовляючи довгий звук с–с–с;

8) «Гуси». Доросли «жене» гусей на пасовище, промовляючи: «Гиля, гиля, гуси, в поле!» Через деякий час кличе гусей: «Гуси, гуси, гусенята!» Гуси відповідають: «Га–га–га!» «Їсти хочете?» – «Да–да–да!» – «Тоді летіть до хати!» Гуси «летять» до хати. Гра починається спочатку;

9) «Коники». Цю гру краще проводити з двома дітьми. Вихователь вивчає слова разом з дошкільнятами:

Стук, грук, тра–га–га,

Відчинилися ворота, но, поїхали!..

«Коники» встають зі стільчиків і «їдуть» повільним кроком, імітуючи тупіт коней: «цок–цок–цок». На слова «приїхали» зупиняються і промовляють: «Тпру–у–у!»

Дорослий каже: «Коні пасуться». «Коні» повільно ходять, промовляючи: «І–го–го!»

III етап. Закріплення звуку. З погляду вищої нервової діяльності, автоматизація звуку є включення новоствореного відносно простого зв'язку – мовного звуку – на більш складні послідовні мовні структури – в слова і фрази, в яких даний звук чи пропускається зовсім, або вимовляється неправильно (О. Правдіна).

Роботу на цьому етапі можна розглядати як загальмування старих неправильних динамічних стереотипів і вироблення нових. Це важка для нервової системи робота. Вона вимагає великої обережності і поступовості, що забезпечується доступністю і систематичністю мовного матеріалу (перехід від ізольованої вимови звуку до включення цього звуку в звукосполучення, слово, фразу). Звук дається в різних звукосполученнях, на початку слова, в середині, в кінці. Спочатку створюються полегшені умови для вимови звуку (звук у відкритому складі, в поєднанні з двома голосними, в закритому складі), потім вони ускладнюються.

У цей період доречно поєднати новий матеріал зі старим. Важливо також контролювати дитячу промову і використовувати контрольні вправи (розповідь по картині, переказ оповідань та ін.).

Для закріплення та автоматизації нового звуку необхідні систематичні тренування, створення таких умов, щоб протягом дня дитина вимовляла його не менш ніж 10-20 разів. Вихователь показом артикуляції, нагадуванням про свої попередні вказівки допомагає дитині опанувати мовним навиком.

Новий звук потрібно підтримувати всіма засобами (заохоченням та схваленням дитини). Значну стійкість звуку забезпечуватиме використання різних аналізаторів: слухового – як ведучого, зорового (показ артикуляції), тактильно-вібраційного (відчуття рукою тремтіння гортані), дотикового (відчуття пальцями

втягнутих губ), кінестетичного (відчуття тремтіння кінчика язика при звуці «р»).

Після того, як вихованець навчиться правильно вимовляти окремий звук, ми робимо наступний крок – вчимося вимовляти звук у найпростіших словах, тобто у поєднанні з іншими звуками. Найкраще для цього підходять ігрові вправи зі звуконаслідування. Їх цінність полягає не тільки в простоті вимовляння, а ще й у тому, що батьки чи хтось із членів родини можуть самостійно придумати таку гру для своєї дитини. Проте необхідно пам'ятати, що одна розповідь може містити не більше 5 – 6 звуконаслідувань. Розповідь краще починати від першої особи: – Коли я була маленька, біля нашої хати був гарний великий сад. Увечері я завжди любила сидіти в садочку з бабусею. У саду тихо-тихо, тільки чути, як вітерець листям шелестить: «Ш-ш-ш-ш». Іноді пролетить птах: «шух-шух», а мені здається, що це Змій Горинич завітав до нас у садок. І я звертаюсь до бабусі з проханням розповісти мені казку. А вранці я сама гуляла по садочку, слухала спів пташок: «цвірінь-цвірінь», «тьох-тьох-тьох», спостерігала, як бджоли збирали мед на квітах: «дз-дз-дз». Одного разу я почула під кущем пихкання: «пих-пих-пих». Нахилилась і побачила маленького їжака....»

Закінчивши розповідь слід запропонувати дитині повторити звуконаслідування.

Можна використати також відповідні літературні тексти, зокрема оповідання Євгена Чарушина «Як хлопчик Женя навчився вимовляти літеру р». Прочитати оповідання і запитати: «Який звук не вимовляв Женя?», «Як хлопчик навчився вимовляти звук р?»

Також дошкільнятам дуже подобаються жартівливі віршики–чистомовки з повторенням окремих складів, наприклад:

Са–са–са – ось летить оса.

Со–со–со – у Соні колесо.

Дуже ефективними вправами на закріплення правильної вимови звуків у різних позиціях є вивчення скоромовок (див. Дод. Г). Скоромовки використовувались у роботі з дітьми середнього дошкільного віку.

Рухливі ігри із звуконаслідуванням, словами, піснями вихователь використовує лише тоді, коли діти вже вміють вимовляти важкі звуки, проте звуковимова ще нестійка. Під час цих ігор діти із задоволенням імітують звуки машин, голоси тварин, птахів, співають. Наприклад, у грі «Хто тут живе?» три- і чотирирічні діти групами імітують квоктання курей, гелготання гусей, гарчання собак; вихователь стежить за правильною артикуляцією.

IV етап. Вільне вживання дитиною вивченого звука у своєму мовленні.

Головне завдання вихователя на цьому етапі роботи – слідкувати за тим, щоб вихованець самостійно вживав вивчений звук у різних мовленнєвих ситуаціях. Тут доцільним буде використання будь-яких рольових ігор, лічилок, скоромовок, віршів, загадок, прислів'їв, казок, а складання розповідей за малюнком чи картиною, бесіди з дитиною на різні теми.

Таким чином, лише систематична та послідовна робота з дитиною над формуванням правильної звуковимови сприятиме своєчасному виправленню мовних порушень і досягненню на кінець дошкільного віку чіткої вимови всіх звуків рідної мови. Робота над формуванням правильної звуковимови і слововимови дає підстави стверджувати: діти, які оволоділи правильною звуковимовою, охоче спілкуються з дорослими і своїми ровесниками, активніше розвивають творчі здібності, більш стійкі до стресів. Та головне – вони психологічно налаштовані на успіх, а тому легко адаптуються до навчальної діяльності у початковій школі. Саме тому ми глибоко переконані – цей напрямок роботи повинен займати чільне місце в діяльності кожного працівника закладу дошкільної освіти.

V етап. Етап диференціації звуків, що змішуються. Цю роботу проводили з дітьми середньої групи. В основі її лежить диференційоване гальмування. Робота над диференціацією звуків починається тільки тоді, коли обидва звуки, що змішуються можуть бути правильно вимовлені дитиною в

будь-якому поєднанні і все ж вживаються не завжди вірно і один звук підміняється іншим.

Діти не відрізняють новий звук від деяких подібних з ним звуків і плутають їх (замість сушка – «шушка», замість Саша – «Шаша»).

Щоб диференціювати звук потрібно використати ефективний прийом порівняння двох артикуляційних особливостей вимови звуків і встановлення між ними відмінності. При зіставленні двох звуків не слід порівнювати правильний звук з його спотвореним варіантом.

На заняттях з диференціації звуків матеріал можна подавати у різних варіантах. У першому варіанті можна підібрати картинки за категоріями: одяг, взуття, іграшки, квіти, овочі і т.д. У назвах предметів чергуються звуки, що зміщуються (вишня – яблуна). Спочатку дітям дають дві картинки, потім, ускладнюючи гру, кількість картинок доводять до трьох-чотирьох (шарф – чоботи – шуба; собака – кішка – кінь – корова).

Другий варіант передбачає, що дітям пропонують окремі пари слів, які позначають предмети, які не належать до однієї групи. Фонетично ці слова розрізняються за одним звуком (вуса – вуха, мишка – миска). Спочатку підбираються слова, де є один з диференційованих звуків, потім обидва звуки (орел, стріла, кермо, Лариса), далі словосполучення, речення (У Віри лампа краще, ніж у мене).

Також, можна проводити вправи і без картинок, на одному тільки словниковому матеріалі (коза – коса, ніс – ніж, коробок – колобок).

Таким чином, запропоновані нами дидактичні ігри та вправи для виховання звукової культури мовлення старшій групі закладу дошкільної освіти показали свою ефективність. Протягом всього періоду в групі проводилася робота над постановкою звуків, ігри та вправи, спрямовані на формування мовного дихання, артикуляційного апарату, фонематичного сприйняття, мовного слуху, що дозволило сформулювати різні аспекти правильної звуковимови.

2.3. Аналіз результатів ефективності запропонованої програми

Метою контрольного експериментального дослідження було виявлення динаміки рівнів розвитку правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання контрольного експерименту: провести практичне дослідження рівнів розвитку правильної звуковимови дітей; провести оцінку ефективності роботи з розвитку правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

В ході контрольного експерименту використовувалася та ж методика, що і на етапі констатувального експерименту. Обстеження проводилося індивідуально з кожною дитиною.

Спостереження за мовою дітей старшого дошкільного віку після реалізації комплексу розроблених нами заходів показало, що в звуковимові є позитивні тенденції. Більшість дітей стали правильно вимовляти більшу частину звуків рідної мови. Достатня рухливість м'язів артикуляційного апарату дітей дає можливість їм здійснювати точніші рухи язиком, губами. У дошкільників зменшилася кількість перестановок складів, пропусків звуків, зникло загальне пом'якшення звуків, з'явилася правильна (хоча й нестійка) вимова шиплячих звуків та «р». Окремі діти помічають неправильну вимову своїх однолітків, проте ще не в змозі помітити порушення звуковимови у власному мовленні.

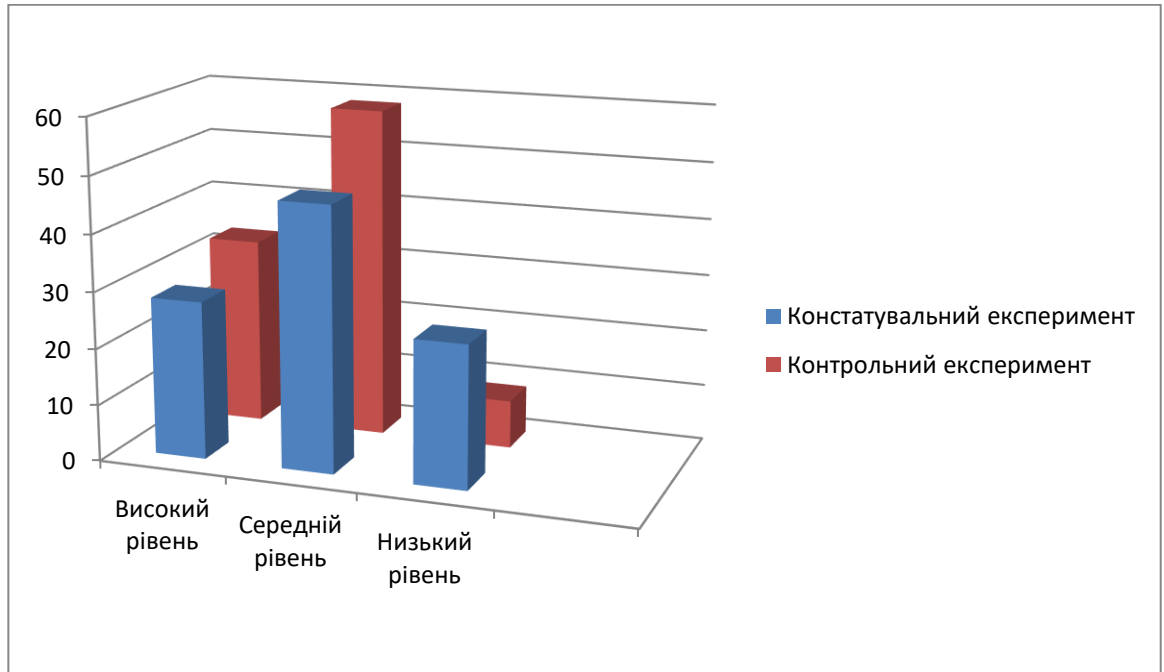
Більшість дітей навчилися регулювати мовне дихання, тепер вони не задихаються, коли їм доводиться багато говорити. Відзначається розвиток мовного слуху дітей і розвиток у них вміння передавати в голосі різні емоційні стани.

У частини дітей (середній і низький рівень) у звуковикові спостерігаються ще певні недоліки: нестійка вимова певних груп звуків (свистячих і шиплячих), нечітка звуковимова слів, насичених сполученням приголосних.

Відбулося збільшення кількості дітей з високим рівнем (з 28 % до 33,2 %) сформованості звуковимови. Також відбулося збільшення кількості дітей з

середнім рівнем сформованості звуковимови (з 46,7 % до 58,3 %). Спостерігається значне зменшення кількості дітей з низьким рівнем сформованості звуковимови (з 25,3 % до 8,5 %).

Порівняння результатів проведеної роботи представлено на рисунку 2.2.

Рис. 2.2. Рівні сформованості звуковимови у старшому дошкільному віці

Таким чином, розроблений комплекс дидактичних ігор та вправ є ефективним у формуванні звуковимови у дітей дошкільного віку.

Висновки до другого розділу

Для виявлення початкового рівня сформованості звуковимови у дітей дошкільного віку використовувалися наступні критерії та показники. Критерій: чистота звуковимови. Показник: правильність і виразність вимови звуків. Критерій: артикуляційна моторика. Показник: виконання рухів артикуляційної гімнастики. Критерій: фонематичний слух. Показник: диференціація на слух звуків мови.

На основі сукупності виділених критеріїв і показників ми визначили рівні (високий, середній, низький) сформованості звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

Високий рівень. Дитина правильно, чітко вимовляє звуки (крім «р» у молодшому дошкільному віці), диференціює схожі за звучанням і артикуляцією звуки, визначає місце звуку в слові. Всі рухи артикуляційної гімнастики доступні у повному обсязі. Дитина диференціює на слух всі звуки мови.

Середній рівень. Дитина вміє правильно вимовляти звуки, але змішує їх. Дитина періодично відчуває труднощі в розрізненні на слух звуків мови. При виконанні артикуляційної гімнастики спостерігається уповільнене і напружене виконання рухів.

Низький рівень. У дитини спотворена вимова деяких звуків. Дитина не вловлює різниці в звучанні подібних звуків. Слова типу «суп–зуб», «миска–мишка» сприймаються дитиною як однакові. У дитини тривалий пошук пози, неповний обсяг руху, або невиконання рухів під час артикуляційної гімнастики.

Високий рівень сформованості правильної звуковимови показали високий рівень сформованості правильної звуковимови показали 28 % дошкільників, середній рівень продемонстрували 46,7 % дітей, а низький – 25,3 % дошкільників.

На формувальному етапі роботи нами був розроблений і впроваджений в освітню діяльність комплекс дидактичних ігор та вправ з формування правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

Методика формування правильної звуковимови, за якою ми працювали, містить декілька етапів..

I етап. Підготовчі вправи для розвитку артикуляційного апарату, мовного сприйняття та мовленнєвого дихання. Для розвитку артикуляційного апарату проводилися такі ігри та вправи: «Товстуні – худенькі», «Я – не Я», «Жуємо тверду грушу», «Дупло», «Горішки», «Сховаємо жолудь», «Язичок в лісі», «Язичок в гущавині», «Язичок пролазить через бурелом», «Стежки в лісі», «Джерельце», «Смачний березовий сік», «Язичок збирає грибочки», «Вітер дме

на листочки», ігрові вправи «Фрукти», «Дуже смачна брусниця», «Гриби в лісі», «Подивись, як Вітя радіє і як сердиться», «Язичок на прогулянці», «Смачне варення», «Ось так грибок», «Гойдалка», «Болтушка».

Для розвитку мовленнєвого дихання проводили дидактичні вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок, вати, пушинок кульбаби. Також виконували вправи: перекочування силою видихуваного повітря ватної кульки по столу, підтримування пушинок у повітрі силою видиху, утворення бульбашок на воді, пускання паперових і пластмасових корабликів у мисці або у ванні з водою, прокочування олівців силою видихуваного повітря, дмухання в порожню пляшку. Розвитку фонематичного слуху сприяли ігри: «Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Тиха і голосна музика», «Що як звучить?», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це?», «Тук-тук», «Зозуля», «Про що говорить кімната (вулиця, ліс)?», «Доручення», «Хто краще чує?».

II етап – постановка звуку. При постановці звуку ми фіксували увагу дитини на звуці. Це так звана постановка звуку по наслідуванню або викликання звуку, наслідування ми використовували пояснення артикуляції потрібного звуку і зразок його вимови, супроводжувани вправлінням дітей.

III етап – закріплення звуку. Звук дається в різних звукосполученнях, на початку слова, в середині, в кінці. Спочатку створюються полегшені умови для вимови звуку (звук у відкритому складі, в поєднанні з двома голосними, в закритому складі), потім вони ускладнюються. Дуже ефективними у роботі з дітьми старшого дошкільного віку на закріплення правильної вимови звуків у різних позиціях є вивчення скоромовок та чистомовок.

IV етап – вільне вживання дитиною вивченого звуку у своєму мовленні. Головне завдання вихователя на цьому етапі роботи – слідкувати за тим, щоб вихованець самостійно вживав вивчений звук у різних мовленнєвих ситуаціях. Тут доцільним було використання будь-яких рольових ігор, лічилок, скоромовок, віршів, загадок, прислів'їв, казок, а складання розповідей за малюнком чи картиною, бесіди з дитиною на різні теми.

V етап – етап диференціації звуків, що змішуються. Для диференціації звуку ефективний прийом порівняння двох артикуляційних особливостей вимови звуків і встановлення їх відмінності.

Метою контрольного експерименту було виявлення динаміки рівнів розвитку правильної звуковимови у дітей старшого дошкільного віку. Серед дітей відбулося збільшення кількості дітей з високим рівнем (з 28 % до 33,2 %) сформованості звуковимови. Також відбулося збільшення кількості дітей з середнім рівнем сформованості звуковимови (з 46,7 % до 58,3 %). Спостерігається значне зменшення кількості дітей з низьким рівнем сформованості звуковимови (з 25,3 % до 8,5 %).

Таким чином, розроблений комплекс дидактичних ігор та вправ є ефективним у формуванні звуковимови у дошкільників.

ВИСНОВКИ

Звукова культура мовлення – це фонетично правильна і чиста вимова звуків і слів рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз, що відповідає нормам літературної вимови з правильними наголосами, інтонаціями, паузами і відповідним темпом; чітка дикція; розвинутий фонематичний слух, правильне мовне дихання, вміння контролювати силу голосу. Виховання звукової культури включає: формування правильної звуковимови, для чого необхідні розвиток мовного слуху, мовного дихання, моторики артикуляційного апарату; виховання орфоепічно правильного мовлення, як вміння говорити згідно з нормами літературної вимови; формування виразності мовлення; вироблення дикції; виховання культури мовного спілкування як частини етикету.

Існує певна послідовність у розвитку звукової культури мовлення: підготовчий період, або період рефлекторних криків і гуління, який розпочинається від дня народження і закінчується на другому році життя; період спрощеної вимови слів, що триває близько чотирьох місяців; період більшого наближення до вимови оточуючих, що триває близько шести місяців; період, коли дитина, вже досить опанувала звуками мови, переходить до звичайної мови.

У старшому дошкільному віці у дитини вдосконалюються і елементи звукової сторони слова, необхідні для оформлення висловлювання – темп, дикція, сила голосу і інтонаційна виразність. Діти опановують вимову всіх звуків рідної мови, в тому числі і важких в артикуляційному плані звуків проте характерна нестійкість вимови. Розвиваються здатність до самоконтролю, усвідомлення недосконалості своєї мови і відповідно необхідність придбання знань і потреба в навчанні.

У вихованні звукової культури мовлення дітей шостого року життя вчені відзначають деякі протиріччя: з одного боку, спостерігається особливо чутливе сприймання явищ мови, усвідомлення мовних умінь, а з іншого боку – недосконалість вимови багатьох звуків; з одного боку – особлива чутливість і сприйнятливність до звуків мови, в достатній мірі розвинений фонематичний

слух, а з іншого боку – недостатній розвиток артикуляційного апарату і повна байдужість до артикуляції.

Аналіз діючих програм дозволив виділити завдання формування правильної звуковимови у старшому дошкільному віці: Виховання мовного слуху і його основних компонентів: слухової уваги (вміння визначити на слух те чи інше звучання і його напрямок), фонематичного слуху, здатності сприймати даний темп і ритм; розвиток артикуляційного апарату; робота над мовним диханням, тобто над умінням виробляти короткий вдих і тривалий плавний видих, щоб мати можливість говорити фразами вільно; формування правильної вимови всіх звуків мови; розвиток вимови слів відповідно до норм орфоєпії літературної мови.

Для виявлення початкового рівня сформованості звуковимови у дітей дошкільного віку використовувалися наступні критерії та показники. Критерій: чистота звуковимови. Показник: правильність і виразність вимови звуків. Критерій: артикуляційна моторика. Показник: виконання рухів артикуляційної гімнастики. Критерій: фонематичний слух. Показник: диференціація на слух звуків мови.

На основі сукупності виділених критеріїв і показників ми визначили рівні (високий, середній, низький) сформованості звуковимови у дітей старшого дошкільного віку.

Високий рівень. Дитина правильно, чітко вимовляє звуки (крім «р» у молодшому дошкільному віці), диференціює схожі за звучанням і артикуляцією звуки, визначає місце звуку в слові. Середній рівень. Дитина вміє правильно вимовляти звуки, але змішує їх (говорить то «ракета» – то «лакета», то «шапка» – то «сапка»). Низький рівень У дитини спотворена вимова деяких звуків.

Високий рівень сформованості правильної звуковимови показали 28 % дошкільників, середній рівень продемонстрували 46,7 % дітей, а низький – 25,3 % дошкільників.

На формувальному етапі роботи нами був розроблений і впроваджений в освітню діяльність комплекс дидактичних ігор та вправ з формування правильної

звуковимови у дітей старшого дошкільного віку. Методика формування правильної звуковимови, за якою ми працювали, містить декілька етапів..

I етап – підготовчі вправи для розвитку артикуляційного апарату, мовного сприйняття та мовленнєвого дихання. II етап – постановка звука. III етап – закріплення звука. IV етап – етап диференціації звуків, що змішуються.

Метою контрольного експерименту було виявлення динаміки рівнів розвитку правильної звуковимови у дітей з старшого дошкільного віку відбулося збільшення кількості дітей з високим рівнем (з 28 % до 33,2 %) сформованості звуковимови. Також відбулося збільшення кількості дітей з середнім рівнем сформованості звуковимови (з 46,7 % до 58,3 %). Спостерігається значне зменшення кількості дітей з низьким рівнем сформованості звуковимови (з 25,3 % до 8,5 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников: учеб. пос. для студ. высш. и сред. пед. учеб.заведений. 3-е изд., стереотип. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 400 с.
2. Алексеева М.М., Яшина В.И. Теория и методика развития речи детей. 5-е изд. Москва: Академия, 2015. 448 с.
3. Арушанова А.Г. Комуніативний розвиток: проблеми і перспективи. *Дошкільне виховання*. 1998. № 8. С. 96–107.
4. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Київ, 1990. 280 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти. Наук. кер.: А.М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богущ А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Ільченко Т.С., Коваленко О.В., Лисенко Г.М., Машовець М.А., Низковська О.В., Панасюк Т.В., Піроженко Т.О., Поніманська Т.І., Сідельнікова О.Д., Шевчук А.С., Якименко Л.Ю. Київ: Видавництво МОН, 2012. 26 с.
6. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія: підручник для студ. філол. ф–тів вузів. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
7. Бенера В.Є., Маліновська Н.В. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей: навчально – методичний посібник за кредитно – модульною системою організації навчального процесу для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ : Видавничий дім «Слово», 2014. 384 с.
8. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання: монографія. Київ: Світич, 2006. 304 с.
9. Бібік Н. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісна освіта: від теорії до практики*. Київ: Пляди. 2005. С. 22 – 30.

10. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Київ: УЗМН, 1997. 109 с.
11. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студ. вищ. навч. закл. [рецензент: Г.І. Ніколайчук, Т.М. Степанова. 2-ге вид. допов. і переробл.]. Київ: Слово, 2011. 440 с.
12. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Київ: Видавничий дім «Слово», 2004. 344 с.
13. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 704 с.
14. Бородич А.М. Методика развития речи детей: Учеб.пособие для студентов пед.ин-тов по спец. «Дошкольная педагогика и психология». 2-е изд. М.: Просвещение, 1981. 255 с.
15. Бухвостова С.С. Формирование выразительной речи у детей дошкольного возраста. М.: Мозаика-Синтез, 2015. 178 с.
16. Вижимова Т. Комунікативна культура учителя як основа його діяльності: мовна підготовка вчителя. *Наука і освіта*. 2000. № 5.
17. Волкова Г.А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушениями речи. Вопросы дифференциальной диагностики: Учебно-Методическое пособие, СЕЮ,; ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2004. 144 с.
18. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. Т.3. Проблемы развития психики. Под ред. А. М. Матюшкина. М.: Педагогика, 1983. 368 с.
19. Выготский, Л.С. Обучение и развитие в дошкольном возрасте. М.: Просвещение, 1966. 131 с.
20. Гавриш Н.В. Інтегровані заняття: Методика проведення. Київ: Шк. світ, 2007. 128 с.
21. Гвоздев, А.Н. Вопросы изучения детской речи. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. 245 с.

22. Гербова В.В. Развитие речи в детском саду. М: Мозаика-Синтез, 2014. 144 с.
23. Дорошенко С. Основи культури і техніки усного мовлення: навчальний посібник. Харків: ОВС, 2002. 144 с.
24. Дудик П. Наголошування слів і культура мовлення. *Дивослово*. 2003. № 4. С. 19–20.
25. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В.О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білокаленко [та ін.] ; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А. Ма-шовець ; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ. :Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
26. Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма. Наук.кер. К.Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПКС, 2011. 188 с.
27. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Упорядник Богуш А.М. Частина I та II. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2005. 720 с
28. Енциклопедія освіти. [гол. редактор В.Г. Кремень] Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
29. Затулина Г.Я. Развитие речи дошкольников. Средняя группа. М.: Центр педагогического образования, 2015. 144 с.
30. Зырянова С.М. Внедрение интегративных процессов в практику дошкольного образования. *Концепт*. 2016. Спецвыпуск № 02. ART 76022. 0,4 п. л. URL: <http://e-koncept.ru/2016/76022.htm>
31. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2016. 384 с.
32. Колодяжная Т.П., Колунова Л.А. Речевое развитие ребенка в детском саду: новые подходы: методич. рекомендации для руководителей и воспитателей ДОУ, студентов пед. учеб. заведений, слушателей ИПК.Ростов-н/Д: ТЦ «Учитель», 2002. 32 с.

33. Котик Т. Українська дошкільна лінгводидактика: історія, здобутки, перспективи. Одеса: СВД М.П. Черкасов, 2004. 296 с.
34. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник 2-ге видання. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
35. Крутій К.Л. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або Що треба знати про інтеграцію. *Дошкільне виховання*. 2018. № 7. С. 2-7.
36. Кусова М.Л. Звуковая культура речи как языковая основа овладения речевыми умениями в дошкольном детстве. *Филологический класс*. 2003. № 9. С. 16-21.
37. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови : навчальний посібник Уклад. Л.В. Іщенко. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.
38. Лазарева М.В. Интегрированное обучение детей в дошкольных образовательных учреждениях : дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2010. 479 с.
39. Левицький В.В. Семантика і фонетика: навчальний посібник. Чернівці, 1973. 103 с.
40. Максаков А.И. Воспитание звуковой культуры речи у дошкольников. М : Мозаика-Синтез, 2006. 54 с.
41. Малярчук А.Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків: навчальний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2005. Ч. I. 272 с.
42. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: науково-методичний посібник. Київ: КНТ, 2008. 256 с.
43. Павленко И.Н. Интегрированный подход в обучении дошкольников. *Управление ДОУ*. 2005. № 5. С. 99-102.
44. Парамонова Л.Г. Логопедия для всех. М.: «Издательство АСТ», 2002. 333 с.
45. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.

46. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». [О.О. Андрієтті, О.П. Голубович, О.П. Долинна, Т.В. Дяченко, Т.С. Ільченко, Г.Є. Іванова, Г.М. Лисенко, Т.В. Панасюк, Г.В. Петрова, Т.О. Піроженко, Н.М. Романко, Н.А. Случинська, Н.І. Трикоз]. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 104 с.

47. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». [О.І. Білан, Л.М. Возна, О.Л. Максименко та ін.] Київ: Мандрівець, 2013. 264 с.

48. Развитие речи детей дошкольного возраста: пособие для воспитателя дет. сада. [под ред. Ф.А. Сохина]. 2-е изд., испр. Москва: Просвещение, 1979. 233 с.

49. Развитие речи детей 4-5 лет: *Программа. Методические рекомендации. Конспекты занятий. Игры и упражнения.* [авт. сост. О.С. Ушакова, Е.М. Струнина]. М.: Вентана-Граф, 2007. 192 с.

50. Сажина С.Д. Технология интегрированного занятия в ДООУ: Методическое пособие. М.: ГЦ Сфера, 2008. 128 с.

51. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посібн. [кол. авторів за ред. М. Пентилюк]. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

52. Сохин Ф. А. Развитие речи у детей дошкольного основы возраста. М. : Просвещение, 1970. 218 с.

53. Сухар В.Л. Розвиток звукової культури мовлення дітей дошкільного віку. Х.: Веста: Вид-во «Ранок» 2008. 80 с.

54. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навч.-метод. посіб. [за ред. Н.В. Гавриш; авт. кол.: Н.В. Гавриш, О.О. Ліннік, Н.В. Губанова]. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.

55. Трифонова О.С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.

56. Трифонова О.Т. Виховання звукової культури мовлення дітей середнього дошкільного віку. Одеса: СВД Черкасов М.П., 2008. 207 с.

57. Тарасун В.В. Логодидактика: навч. посібник. Київ: НПУ, 2004. 348 с.

58. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2000. 752 с.
59. Усатий В. Готуємо фахівця-професіонала: Проблеми мовної підготовки вчителя-словесника почат. шк. *Початкова школа*. 2003. № 8. С. 59–60.
60. Ушакова О.С., Струнина Е.М. Методика розвитку речі дітей дошкільного віку: учеб.-метод. посібник для вчителів дошк. образоват.учреждений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2004. 288 с.
61. Ушакова О.С. Теорія і практика розвитку речі дошкільника. М:ТЦ Сфера, 2008. 240 с.
62. Фомичева М.Ф. Воспитание у детей правильного произношения. М: Просвещение, 1999. 230 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ігри на розвиток фонематичного сприйняття

Гра «Мовчанка»

Мета: Формування у дітей уявлень про звуки, вміння розрізняти на слух, що звучало.

Опис гри: Педагог пропонує дітям посидіти в тиші, закривши очі і прислухатися до звуків за вікном. Потім педагог запитує у дітей, що вони почули. Наступним етапом дітям пропонується послухати, які звуки чутні в приміщенні дитячого садка. Педагог грає на музичних інструментах – бубні, барабані, гармошці, сопілці; ріже і шарудить папером, постукує молотком, постукує по склянці, по металевому предмету тощо, виконуючи всі дії за ширмою, а діти відгадують предмети за звучанням.

Гра «Де стукали?»

Мета: розвивати слухову увагу, вміння показати місце, звідки чується звук.

Опис гри. Вихователь пропонує дітям закрити очі і стукає чим-небудь в будь-якому місці. Діти повинні показати місце, звідки чувся звук.

Гра «Що звучало?»

Мета: розвивати слухову увагу, вміння показати, що звучало.

Опис гри. Педагог бере брязкальце і дзвіночок, видає звук по черзі цими предметами. Потім діти закривають очі, а вихователь, відтворюючи звуки, запитує у дітей що звучало. На наступних заняттях використовуються 3 – 4 іграшки.

Гра «Хованки»

Мета: розвивати слухову увагу, вміння знайти іграшку, орієнтуючись на силу ударів в барабан.

Опис гри. Діти вибирають ведучого, якому пропонується закрити очі. В цей час педагог ховає якусь іграшку (в шафу, за спину одного з дітей, за штору) і пропонує ведучому знайти її, орієнтуючись на силу ударів в барабан. Якщо дитина підходить близько до того місця, де захована іграшка, барабан б'є голосно, а якщо віддаляється – тихо.

Пропонується проводити цю гру на заняттях. Для збереження інтересу у дітей, можна варіювати звуки, що направляють пошук дитини, наприклад, ударяти в бубон, дзвонити в дзвіночок, плескати в долоні, стукати молоточком по столу. Необхідно, щоб сила звуку змінювалася плавно: від сильного до середнього і тихого.

Гра «Вгадай, чий голос?»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація голосів за тембром.

Опис гри. Діти вибирають ведучого, вихователь пропонує йому повернутися спиною до решти дітей. Один з дітей (до кого доторкнеться педагог) називає ім'я ведучого. Ведучий повинен визначити, хто його покликав.

Гра «Жаби»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація голосів за тембром.

Опис гри. Вихователь пропонує дітям стати в коло і вимовити слова: «Ось жаби по доріжці скачуть, простягнувши ніжки. Побачили комара, закричали: «Ква-ква-ква!». Одна дитина, що знаходиться в центрі кола з зав'язаними очима, повинна визначити, хто вимовляє «Ква-ква-ква».

Гра «Равлик»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація голосів за тембром.

Опис гри. Діти вибирають ведучого (равлика), який стає в середині кола. Педагог зав'язує ведучому очі. Кожен з граючих дітей, змінюючи голос, запитує: «Равлику, равлику, висунь роги, дам тобі я цукру, шматочок пирога, вгадай, хто я?». Ведучий відгадує.

Гра «Вгадай, хто я»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація голосів за тембром.

Опис гри. Діти вибирають ведучого, який повертається спиною до дітей. Хтось із дітей подає голос заздалегідь умовленим способом(або наслідуючи тваринам, або називаючи досліджуваний звук). Ведучий вгадує, хто говорив.

Гра «У лісі»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація слів за силою голосу.

Обладнання: картинка із зображенням лісу, дві іграшки (ведмідь і ведмежа).

Опис гри. Педагог показує картинку із зображенням лісу і розповідає дітям історію про ведмедика, який втратив свою маму. Ведмедик ходить по лісі і кличе її: «Мамо!». Вихователь акцентує увагу дітей на те, що коли ведмежа далеко від нас, його голос чути тихо, коли близьенько – голосно і пропонує дітям визначити, далеко ведмежа або близько. Педагог вимовляє за ширмою слово «мама» то голосно, то тихо, знову голосно. Потім показує ведмедика і від його імені просить допомогти знайти маму, яка кличе його: «Ведмедику!». Педагог вимовляє це слово, змінюючи силу голосу, а діти визначають, далеко ведмедиця або близько. В кінці гри з'являється ведмедиця і дякує дітям.

Гра «Бум».

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація слів за силою голосу.

Обладнання: зображення двох гномів, великого і маленького.

Опис гри. Педагог пояснює дітям, що до них в гості прийшли два гнома Великий Бум і Маленький Бум. Великий Бум завжди співає свою улюблену пісеньку голосно: «БУМ-БУМ-БУМ», а маленький гном співає пісеньку тихо: «Бум-бум-бум». Педагог пропонує послухати пісеньки і визначити, хто співає.

Гра «Вітер або вітерець?»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація звуків за силою голосу.

Обладнання: картинки із зображенням вітру і вітерця (дерева схилилися низько і не дуже низько).

Опис гри. Педагог показує по черзі картинки, пояснюючи, дітям, що тато-вітер співає голосно: «У-У-У», а синок-вітерець тихо: «у-у-у». Потім пропонує послухати і визначити, хто співає: вітер або вітерець? Педагог вимовляє звук [у] то тихо, то голосно.

Гра «Добре».

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація слів за інтонацією.

Обладнання: картинка із зображенням хлопчика, картинки-схеми, що зображують емоції.

Опис гри. Педагог показує картинку із зображенням хлопчика і каже, що цей малюк вимовляє лише одне слово – добре. Педагог вимовляє слова і просить дитини визначити по голосу, коли хлопчик радіє, коли сумує, коли дивується, і показати відповідну картинку.

Гра «Дізнайся за інтонацією».

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація вигуків за інтонацією.

Обладнання: картинка із зображенням лікаря, картинки-схеми, що зображують емоції (втомлений - «ух», веселий - «ах», сумний - «ох»), ширма.

Опис гри. Педагог пропонує дітям допомогти лікарю визначити по настрою пацієнта, хворіє він чи здоровий. Педагог за ширмою вимовляє вигуки з різною інтонацією, просить показати людину, яка так сказала, і визначити, хворий він чи здоровий.

Гра «Хто сказав?»

Мета: розвиток мовного слуху, диференціація звуків за інтонацією.

Обладнання: картинки із зображенням сумного, веселого, сердитого і здивованого хлопчика.

Опис гри. Педагог просить дитину розглянути картинки і показати веселого, сумного, здивованого хлопчика. Потім показує, як кожен з них вимовляє по-різному слово «ах»: ах! (радісно), ах?(здивовано), ах! (сердито), ах (сумно). Потім педагог просить дитину уважно послухати, хто говорить, і показати картинку з зображенням цієї людини.

Гра «Вгадай, хто сказав».

Мета: Розвиток мовного слуху, диференціація фраз за висотою голосу.

Обладнання: картинки із зображенням персонажів з казки «Три ведмеді».

Опис гри. Вихователь попередньо знайомить дітей з казкою «Три ведмеді». Педагог вимовляє фрази з тексту, змінюючи висоту голосу, наслідуючи персонажів. Діти визначають, хто так говорить. Рекомендується порушувати послідовність персонажів, зазначену в казці.

Гра «Малюки».

Мета: Розвиток мовного слуху, диференціація звуконаслідувань за висотою голосу.

Обладнання: екран, ляльки – дівчинка і хлопчик чи картки з зображенням хлопчика і дівчинки.

Опис гри. Педагог показує картинки, читаючи римування «Наш малюк" кричить зранку: уа - уа - уа – ось і всі його слова».

Вихователь пояснює, що хлопчик кричить низьким голосом(показує), а дівчинка високим. Педагог кілька разів вимовляє звуки, змінюючи висоту голосу і показуючи відповідні картинки. Потім педагог прибирає ляльок за ширму, вимовляє звуконаслідування різним по висоті голосом. Дитина після кожного пред'явлення повинна сказати, хто кричав, хлопчик чи дівчинка.

Гра «Хто уважніше?»

Мета: диференціація звуків [з] - [с].

Устаткування: картинки «Свисток» і «Дзвінок».

Опис гри. Педагог, показуючи дітям картинки, запитує дітей, як свистить свисток. Діти відповідають: с-с-с ... А як дзвенить дзвінок? Діти: з-з-з. Потім педагог показує то одну, то іншу картинку, а діти вимовляють то звук «с», то звук «з».

Гра «Свистить - шипить»

Мета: диференціація звуків [з] - [ш].

Опис гри. Педагог, показуючи дітям картинки, просить вимовити дітей той звук, якому відповідала б картинка. Наприклад, педагог показує дітям свисток. Діти повинні вимовити с-с-с. Насос: з-сс ... Гусь: ш-ш-ш ... тощо.

Гра «Прогулянка на велосипедах».

Мета: диференціація звуків [с] - [ш].

Опис гри. Педагог, показуючи дітям картинку з велосипедом, пропонує покататися на ньому, але треба перевірити, чи добре накачані шини. Слабо надуті, підкачати їх насосом: с-с-с ... (діти, імітуючи насос, вимовляють: с-с-с ...) Добре накачали шини, тільки чуємо: повітря сичить. Виявилось, що в шині маленька дірочка, ось повітря і виходить. Як виходить повітря з шини? (діти: ш-ш-ш ...). Треба заклеїти дірочку і ще раз накачаємо шину (Діти: с-с-с ...) Ось тепер можна кататися на велосипедах. А хто пам'ятає, як повітря виходило з шини? »(Діти: ш-ш-ш ...)! Можна звернути увагу дітей, що коли вони накачували шину і вимовляли звук «с», то повітря було холодним, язик була внизу. Коли повітря виходило з шини (ш-ш-ш ...), він повітря було тепле, язик була вгорі.

Гра «Бджоли і комарі».

Мета: диференціація звуків [з] - [ж].

Опис гри. Педагог пропонує дітям пограти: «Зараз ми підемо на прогулянку в ліс. Добре там, тільки комарі заважають. Літають навколо і дзвенять: з-з-з ... Як комарі дзвенять?». Діти: з-з-з ... «Відігнали комарів гілками і пішли на галявину. А там багато-багато красивих квітів. Бджоли літають, мед

збирають і дзижчать: жж-ж ... Як бджоли гудуть?». Діти: ж-жж .. «А тепер поділимося на дві групи: одні будуть комарами і жити тут(педагог показує на стільці, які стоять в одному кутку кімнати); інші будуть бджолами і жити тут (показує на інший кут кімнати). Слухайте уважно. Коли я скажу: «Комарі полетіли», то комарі повинні літати по кімнаті і дзвеніти: з-з-з ... Коли я скажу: «Бджоли по мед полетіли», то комарі біжать на своє місце, а бджоли вилітають і дзижчать: ж-ж-ж ... ».

Вправи для артикуляційної гімнастики

1. «Лопаточка». Широкий язик висунути, розслабити, покласти на нижню губу. Слідкувати, щоб язик не тремтів. Утримувати 10-15 с.

2. «Неслухняний язичок». Широкий язик покласти на нижню губу та промовляти «пя-пя-пя», неначе похлопувати свій «неслухняний язичок» верхньою губою.

3. «Чашечка». Рот широко відкрити. Широкий язик підняти угору. Потягнутися до верхніх зубів, але не торкатися їх. Утримувати в такому положенні 10-15 с.

4. «Голочка». Рот відкрити. Язик висунути далеко вперед, напружити його та зробити вузьким. Утримувати в такому положенні 15 с.

5. «Гірка». Рот відкрити. Бокові краї язика притиснути до верхніх кутніх зубів. Кінчиком язика доторкнутися до нижніх передніх зубів. Утримувати в такому положенні 15 с.

6. «Трубочка». Висунути широкий язик. Бокові краї язика завернути угору. Подмухати в отриману трубочку. Виконувати в повільному темпі 10-15 разів.

7. «Годинник». Висунути вузький язик. Тягнутися язиком поперемінно праворуч – ліворуч. Рухати язиком з куточка рота в повільному темпі під лічбу. Виконати 10-15 разів.

8. «Конячка». Присмоктати язик до піднебіння, клацнути язиком. Клацати повільно, сильно. Розтягувати під'язикову зв'язку. Виконати 10-15 разів.

9. «Грибок». Відкрити рот. Присмоктати язик до піднебіння. Не відриваючи язик від піднебіння сильно відтягнути вниз нижню щелепу. Зробити 10-15 разів. На відміну від вправи «Конячка» язик не повинен відриватися від піднебіння.

10. «Гойдалка». Висунути вузький язик. Тягнутися язиком почергово спочатку до носа, потім до підборіддя. Рот при цьому не закривати. Вправа проводиться під лічбу 10-15 разів.

11. «Смачне варення». Висунути широкий язик, облизати верхню губу та заховати язик у глиб рота. Повторити 10-15 разів.

12. «Змійка». Рот широко відкрити. Язик сильно висунути уперед, напружити, зробити вузьким. Вузький язик максимально висунути вперед та заховати у глиб рота. Рухати язиком в повільному темпі 10-15 разів.

13. «Маляр». Висунути язик, рот трохи відкрити. Облизувати спочатку верхню, а потім нижню губу по колу. Виконати 10-15 разів, змінюючи напрям.

Ігри на формування мовного дихання

Гра «Вітерець».

Мета: формування сильного плавного ротового видиху; активізація губних м'язів.

Обладнання: паперові султанчики.

Хід гри. Дітям пропонується пограти з султанчиком. Показується, як подути на паперові смужки, потім пропонується подути дитині. Гра проводиться як індивідуально з кожною дитиною, так і з групою дітей.

Гра «Осіньні листя».

Мета: формування у дітей плавного вільного видиху; розвиток губних м'язів.

Обладнання: осінні кленові листки, ваза.

Хід гри. Дітям пропонується подути на листя. Педагог пропонує розглянути, яке гарне листя було зібране в парку, згадати, як листя шаруділо на гілках і подути на них. Педагог разом з дитиною або групою дітей дме на листя у вазі, звертає їх увагу на те, який шурхіт видають листя.

Гра «Листопад».

Мета: формування у дітей плавного вільного видиху; розвиток губних м'язів.

Хід гри. Педагог, викладаючи на столі листочки, нагадує дітям про листопад і разом з дітьми дме на листя, поки всі листочки не впадуть на підлогу. При цьому вихователь стежить за правильністю здійснення ротового видиху, а також за тим, щоб діти не перевтомлювалися. Потім педагог і діти збирають листочки.

Гра «Сніг іде».

Мета: формування у дітей плавного вільного видиху; розвиток губних м'язів.

Устаткування: шматочки вати.

Хід гри. Вихователь, розкладаючи на столі шматочки вати, нагадує дітям про зиму і пропонує дітям подути на сніжинки. Дорослий показує, як дути на вату, стежить за правильністю здійснення ротового видиху, діти повторюють. Потім всі піднімають вату, гра повторюється знову.

Гра «Співай зі мною».

Мета: Формування правильного мовного дихання, вимовляючи на одному видиху голосні звуки: [a], [o], [y], [i], [e].

Хід гри. Вихователь пропонує дітям разом «заспівати пісеньки». Вдихнути побільше повітря, щоб пісенька вийшла довга, і на видиху проспівати голосний звук. Вихователь під час гри стежить за чіткою вимовою і збільшує артикуляцію звуків. Спочатку співаються звуки [a], [y], поступово кількість «пісеньок» можна додавати.

Гра «Дівчатка співають».

Мета: формування правильного мовного дихання, вимовляючи на одному видиху голосні звуки, а також поєднань з двох голосних – АУ, УА, ОУ, ОІ, ІА.

Хід гри. Педагог, показуючи дітям картинки із зображенням співаючих дівчаток, пропонує вгадати, яка дівчинка який звук співає. Потім роздає по одній картинці і пропонує заспівати такий же звук. Потім ця ж гра повторюється з використанням зображень співаючих дівчаток. Педагог ставить поруч дві картинки: дівчинка співає «І», дівчинка співає «А», і пропонує вгадати, яку пісеньку співають дівчатка і повторити її. Таку гру спочатку слід проводити індивідуально. Сполучення пар голосних звуків можуть бути самими різними.

Гра «Здуй кульку».

Мета: Формування правильного мовного дихання, вчити, довго вимовляти на одному видиху приголосний звук [ф].

Хід гри. Дітям пропонується пограти в гру. Стоячи на килимі, руки розставляються широко в сторони, що б вийшла куля. Потім діти, вимовляючи тривало звук, одночасно зводять руки перед собою – кулька здувається. Педагог нагадує дітям, що слід вдихнути побільше повітря, поки кулька надута, а потім поступово плавно видихати його, вимовляючи звук [ф]. Добирати повітря не можна.

Гра «Змійка».

Мета: формування правильного мовного дихання – тривала вимова на одному видиху приголосного звука [ш].

Хід гри. Дітям пропонується пограти в змій. Гра проводиться на килимі. Педагог повідомляє дітям, що змійки вилізли з нір і гріються на сонечку. Змії шиплять: «Ш-Ш-Ш!». І нагадує, що слід вдихнути побільше повітря і шипіти довго. Під час тривалого вимовляння звуку добирати повітря не можна.

Скоромовки

Семен сіно віз — не довіз,
Лишив сани — узяв віз.

Босий хлопець
Сіно косить.

Смаженю смажив,
Смажив Саша,
Замість смажені
У Саші сажа.

Ходить квочка
Коло кілочка,
Водить діточок
Коло квіточок.

Летів горобець, сів на хлівець,
А як вийшов стрілець, то утік горобець.

Бабин біб розцвів у дощ,
Буде бабі біб у борщ.

Обережний хитрий лис
До нори вечерю ніс.
Черпаха чаплю вечором

Пригощала чаєм з печивом
Миші в шафі шаруділи
Шість шарфів шерстяних з`їли.

Пироги перепечені
Перцем переперчені.

Семен сіно віз – не довіз.
Лишив сани, узяв віз.

Ворона сороці намисто купила,
В намисті сорока намистинки лічила.

Пиляв Пилип поліна з лип.
Притупив пилку Пилип.

Миля митися не вміла.
Миля мило з рук не змила.

Ніс Гриць горіх через поріг.
Став на горіх, упав на поріг.

Пильно поле пильнували,
Перепелів полювали.

Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік з суниці.

Великі мурахи грали у шахи,
А маленькі мурашки – у шашки.